

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Кафедра цивільно-правових дисциплін

Факас І.Б., Латковський П.П., Шелудяков Р.С.

ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

навчально-методичний посібник

для студентів денної та заочної форми навчання

Чернівці – 2021

Рекомендовано до друку
Навчально-методичною радою Національного університету
«Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 7 липня 2021 року).

Рецензенти:

Козловська Л.В. – доктор юридичних наук, доцент, Начальник відділу опрацювання правових позицій касаційних судів і Великої Палати Департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду України

Гетманцев О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри процесуального права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Автори:

Факас І.Б. – к.ю.н., доцент, доцент кафедри доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»; *Латковський П.П.* – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»; *Шелудяков Р.С.* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного та приватного права Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

Основи цивільного судочинства: навчально-методичний посібник для студентів денної та заочної форми навчання / Факас І.Б., Латковський П.П., Шелудяков Р.С. Чернівці, 2021. 115 с.

У даному посібнику розкрито зміст навчальної дисципліни «Основи цивільного судочинства». Матеріал викладено на основі його розподілу на окремі складові частини, які включають: плани лекційних і семінарських занять, теми рефератів, список рекомендованої літератури для більш поглибленого вивчення матеріалу, додатки.

Для студентів та викладацького складу Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія».

ПЕРЕДМОВА

Курс «Основи цивільного судочинства» в системі підготовки бакалаврів повинен сприяти виробленню у студентів правового мислення, навичок з тлумачення відповідних норм, формування первинних практичних навичок із застосуванням у своїй майбутній роботі набутих знань.

Програма розрахована на вивчення дисципліни протягом одного семестру. Метод вивчення – лекційно-семінарський. Розділи програми дозволяють застосовувати новітні навчальні технології, зокрема, кредитну та ін.

Формою підсумкового контролю є залік, що визначено навчальним планом.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- базові категорії цивільного процесуального права;
- сучасні тенденції в розвитку цивільного судочинства;
- організаційно-правові засади діяльності системи загальних судів України в галузі здійснення цивільного судочинства;
- особливості механізму цивільно-процесуального правового регулювання;
- поняття та види проваджень у цивільних справах;
- особливості та порядок розгляду й вирішення цивільних справ за різними видами проваджень;

вміти:

- використовувати свої знання у практичній діяльності;
- здійснювати аналіз нормативно-правових актів, які регулюють цивільно-процесуальні правовідносини;
- самостійно розбирати практичну ситуацію у вигляді конкретного спору між учасниками цивільно-процесуальних правовідносин;
- грамотно застосовувати понятійно-категоріальний апарат, нормативно-правову лексику і спеціальну термінологію з питань цивільного судочинства;

- самостійно складати цивільно-процесуальні документи, які застосовуються в цивільному процесі;

- самостійно продовжувати процес вивчення цивільного процесуального права, яке особливо активно розвивається в умовах здійснення судової реформи;

набути навиків:

- визначення регулятивних можливостей та ефективності норм цивільного процесуального права;

- всебічного і глибокого правового аналізу запропонованих спірних ситуацій та практичних завдань;

- вільного володіння і застосування на практиці науковим, нормативним та інтерпретаційним (судовим, роз'яснювальним) матеріалом.

Для досягнення цієї мети вивчаються предмет та основні поняття цивільного процесуального права, проблеми науки цивільного процесуального права, поняття, особливості, види цивільно-процесуальних правових норм, цивільно-процесуальних правових інститутів, цивільно-процесуальних відносин, джерела цивільного процесуального права, основні права та обов'язки суб'єктів цивільно-процесуальних відносин.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД, СИСТЕМА ТА ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

1. Поняття цивільного процесуального права, його предмет, метод і система.
2. Джерела цивільного процесуального права.
3. Поняття та види цивільного судочинства (процесу), його завдання. Стадії цивільного процесу.
4. Наука цивільного процесуального права, її предмет, метод і система. Роль науки цивільного процесуального права в подальшому удосконаленні і розвитку законодавства про цивільне судочинство.
5. Поняття принципів, їх значення і система (загально правові принципи, міжгалузеві принципи, галузеві принципи, принципи інституту судового розгляду).

Вивчення цієї теми слід почати із з'ясування понять «цивільне процесуальне право», «цивільне судочинство», «цивільний процес» та їх співвідношення.

Цивільне процесуальне право – це система цивільних процесуальних норм і правил поведінки, встановлених державою чи міжнародними договорами України, яка регулює суспільні відносини, що складаються між судом та іншими учасниками цивільного судочинства, під час розгляду та вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод, інтересів фізичних та юридичних осіб, а також держави, і яка забезпечена засобами державного примусу.

Предмет цивільного процесуального права – це суспільні відносини, що складаються між судом та іншими учасниками цивільного судочинства.

Метод цивільного процесуального права – це ті способи і засоби, за допомогою яких галузь права впливає на предмет правового регулювання.

Метод цивільного процесуального права можна визначити як імперативно-диспозитивний.

Система цивільного процесуального права – це внутрішньо узгоджена сукупність процесуальних правил, що регулюють правосуддя по цивільних справах та забезпечують виконання завдань цивільного судочинства.

Система цивільного процесуально права поділяється на дві частини: загальну та особливу. Загальна частина включає основні положення: склад учасників, систему захисту їхніх процесуальних прав, принципи правосуддя, строки, витрати, докази тощо. Особлива частина регламентує рух справи у процесуальних стадіях і провадженнях. Зазначена система цивільного процесуального права визначає структуру ЦПК України.

Наука цивільного процесуального права – це система знань про норми, теорію і практику процесуального регулювання цивільного судочинства, про порядок, форми і способи застосування цивільного процесуального права при відправленні правосуддя по цивільних справах.

Джерела цивільного процесуального права – це форми встановлення і виразу загальнообов’язкових або специфічних правил поведінки, прийнятих або санкціонованих правотворчими органами держави, що регулюють суспільні відносини, які складають предмет цивільного процесуального права.

1. Конституція України. Як Основний Закон нашої держави, визначає: (а) основні засади організації і здійснення правосуддя в цивільних справах; (б) судову систему України, уповноважує суди на здійснення правосуддя в цивільних справах; (в) основні засади цивільного судочинства, правовий статус особи; (г) є законом прямої дії і має найвищу юридичну силу щодо всіх актів цивільного процесуального права.

Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії.

2. Міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

Джерелом цивільного судочинства України є міжнародна угода (договір) між Українською державою й суб’єктами міжнародного права про встановлення принципів і норм у сфері цивільного судочинства, що мають обов’язковий характер для договірних держав.

Міжнародний договір може виступати джерелом цивільного процесуального права:

- якщо він регулює питання, пов’язані з виникненням, зміною чи припиненням цивільних процесуальних відносин. Як показує зміст міжнародних договорів основними питаннями регулювання є: (а) процесуальне положення іноземців у суді, (б) судовий імунітет, (в) судові докази, (г) судові доручення, (д) визнання й виконання рішень іноземних судів;

- коли міжнародним договором передбачені інші правила порівняно зі встановленими ЦПК України;

- у разі колізії норм ратифікованого міжнародного договору і національного права перші мають вищу силу і підлягають пріоритетному застосуванню.

3. Цивільний процесуальний кодекс України, що є основним джерелом норм цивільного процесуального права, оскільки містить норми, що визначають завдання і принципи цивільного процесу, положення загальної частини статичного характеру, а також розгорнуті процесуальні регламенти, що відображають динаміку діяльності суду та інших учасників судочинства

Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 № 2709-IV встановлює порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один зі своїх елементів пов’язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український. Цей Закон застосовується до питань, що виникають у сфері приватноправових відносин з іноземним елементом, а саме: (а) визначення застосовуваного права; (б) процесуальна правоздатність і дієздатність іноземців, осіб без громадянства й іноземних

юридичних осіб; (в) підсудність судам України справ з іноземним елементом; (г) виконання судових доручень; (д) визнання й виконання в Україні рішень іноземних судів;

4. Закони України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ.

Так, електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 № 2155-VIII (ч. 2 ст. 100 ЦПК України);

Стягнення в дохід держави активів, визнаних судом необґрунтованими, здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження» від 02.06. 2016 р. крім випадків здійснення такого стягнення в порядку, встановленому Законом України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» 10.11.2015 № 772-VIII , (ч. 4 ст. 292 ЦПК України);

Кодифіковані акти матеріального права (*ЦК СК, КЗпП, ЖК* та ін.), в яких закріплена велика кількість процесуальних правил, що регламентують: юрисдикцію; склад осіб, які беруть участь у справі; особливості вимог, що пред'являються до суду (предмет і підстави позову); особливості доказування по конкретних справах (предмет доказування, розподіл обов'язків по доказуванню, законні презумпції тощо). Значно менша група таких правил визначає особливості руху процесу: правила відкладення розгляду справ, особливості підготовки до судового розгляду й виконання рішень суду та ін.

Не є джерелом цивільного процесуального права (а) постанови Пленуму Верховного Суду (Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ), (б) матеріали узагальнення судової практики з розгляду окремих категорій цивільних справ.

2. Застосування Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод

Особливу увагу серед міжнародних договорів України займає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.

Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2,4,7 та 11 Конвенції»¹ передбачає, що Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950р. щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикції Європейського суду з прав людини.

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України.

Значення рішень Конституційного Суду щодо офіційного тлумачення норм цивільного процесуального права

Відповідно до ст. 147 Конституції України Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, що вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

У ч. 6 ст. 10 ЦПК України зазначається, що якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України.

Рішення Конституційного Суду України є специфічними джерелами цивільного процесуального права України. Вони поєднують в собі властивості різних видів джерел права, але в той же час не можуть бути повною мірою віднесені ні до одного з них. Тому можна вважати, що рішення Конституційного Суду України поєднують в собі якості правозастосовних і нормовстановлюючих актів.

Роз'яснення судової практики з питань цивільного процесу

Зазначені роз'яснення містять узагальнені положення, призначені для багаторазового застосування з тієї або іншої категорії цивільних справ або при виникненні однорідних випадків. За змістом вони являють собою результат аналізу судових помилок і неправильних тенденцій у застосуванні судами процесуальних норм з певної категорії справ у зв'язку з відсутністю норми, що регулює те або інше процесуальне питання і на цій основі роз'яснення того, як слід правильно застосовувати відповідні норми права.

Постанови Пленуму Верховного Суду (ВСУ, ВССУ) не входять ні в систему права в цілому, ні в систему джерел цивільного процесуального права. Однак вони є складовою частиною правової системи України і відіграють значну роль у розвитку цивільного процесуального законодавства.

Цивільне судочинство – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок розгляду і вирішення цивільних справ.

В Україні порядок здійснення цивільного судочинства встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України, яким також визначено юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів.

Відповідно до ЦПК України, завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Завдання цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Провадження цивільного судочинства – це комплекс процесуальних дій, спрямованих на розгляд і вирішення певної категорії цивільних справ. В ЦПК України визначено такі провадження в суді першої інстанції:

- **наказне провадження** – призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо; відповідно до статті 161 ЦПК України конкретні категорії справ можуть розглядатися в наказному провадженні або в спрощеному позовному провадженні;

- **позовне провадження** – характеризуються наявністю спору між двома сторонами з протилежними інтересами. Поділяється на:

- спрощене позовне провадження – призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи;

- загальне позовне провадження – призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні;

- **окреме провадження** – спрямовуються на встановлення певних обставин, наявності юридичних фактів або юридичного статусу громадян, необхідних для реалізації суб'єктивних прав.

Цивільне судочинство здійснюється стадійно, сукупність стадій залежить від провадження, в якому розглядається справа.

Під **стадією цивільного процесу** розуміють сукупність процесуальних дій суду і учасників процесу, направлених на здійснення однієї найближчої процесуальної мети

Обов'язковими стадіями цивільного процесу є:

- відкриття провадження у справі;
- підготовче провадження;
- розгляд справи по суті і постановлення судового рішення.

До **факультативних стадій** цивільного процесу відносяться:

- перегляд судових рішень. (можливий в чотирьох формах: апеляційне провадження; касаційне провадження; перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами);
- звернення судового рішення до виконання (виконання направлене на логічне завершення цивільного процесу у справі, незалежно від того, в якому виді провадження було постановлено рішення суду).

Наприклад, **стадії загального позовного провадження** цивільного процесу:

- відкриття провадження у цивільній справі;
- підготовче провадження;
- можлива стадія* – врегулювання спору за участі судді;
- розгляд справи по суті;
- прийняття рішення по суті спору.

Перегляд судових рішень здійснюється в інстанційному порядку:

- апеляційне провадження;
- касаційне провадження;

Особливий випадок перегляду:

- перегляд цивільної справи за нововиявленими або виключними обставинами.

Заклучна стадія:

- виконання рішення.

У теорії цивільного процесуального права виділяють особливості цивільного процесуального права як самостійної галузі права, так і **науку цивільного процесуального права**, яка має свої особливості, предмет наукового пізнання та наукові методи дослідження. Поняття науки цивільного процесуального права даються по різному:

- це *складова частина юридичної науки*, предметом якої є цивільне процесуальне право, цивільне судочинство і теорія цивільного процесуального права;
- це *система теоретичних поглядів, понять, ідей, теорій та концепцій у сфері цивільних процесуальних відносин*;
- вивчає сферу соціальної політики і є *складовою частиною правознавства*;
- ця *вся система теоретичних та практичних знань про цивільне судочинство як в Україні, так і за її межами*.

Наука цивільного процесуального права це не лише система знань про цивільне процесуальне право, цивільне судочинство, а й вирішення питань про правозастосовну практику судів, які розглядають цивільні справи, формування пропозицій подальшого удосконалення такої діяльності, а також дослідження окремих питань самої науки (історії, методології, структури, системи тощо).

Предмет науки цивільного процесуального права – це те, що вивчає наука, що є її об'єктом дослідження, вивчення, аналізу з подальшим формуванням системи юридичних знань, теорій, концепцій, пропозицій, прогнозів.

Систему науки цивільного процесуального права утворюють наступні частини (або напрямки):

1) поняття науки, її предмет, метод, система, соціальні функції, співвідношення з загальною теорією держави і права та іншими юридичними науками, історія науки;

2) судова влада та правосуддя, вчення про процесуальний закон, предмет, метод, система та принципи цивільного процесуального права, вчення про цивільні процесуальні правовідносини, вчення про докази та інше;

3) поняття цивільного процесу, його стадії, право на звернення до суду за судовим захистом, процесуальна діяльність суду та інших учасників процесу тощо;

4) цивільний процес іноземних держав;

5) розгляд цивільних справ з іноземним елементом;

6) поняття та значення судової практики, форми судової практики тощо.

Завданнями науки цивільного процесуального права є визначення шляхів подальшого розвитку демократії в сфері цивільного судочинства і всестороннє удосконалення інститутів цивільного процесуального права з метою їх найбільшої ефективності.

Метод науки цивільного процесуального права – це сукупність прийомів, способів, підходів які використовуються для дослідження правових явищ, що становлять предмет науки цивільного процесуального права.

У науці використовуються філософські методи (діалектики, соціологічний, системності), загальнонаукові (історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-логічний тощо), приватно-правові (аналіз судової практики, анкетування, аналізу тощо).

Цивільне процесуальне право знаходиться в прямій залежності від рівня розвитку його науки, що зумовлено пізнавальною природою останньої. На розвиток цивільного процесуального права здійснюють вплив філософські ідеї, досягнення природничих наук.

Від рівня розвитку науки цивільного процесуального права залежить якість правотворчого процесу, ефективність судового правозастосування. Цьому сприяють науково-теоретичні пропозиції, щоб цивільний процес набув цивілізованої демократичної форми.

Принципи цивільного процесуального права – це закріплені в нормах цивільного процесуального права основні керівні положення (засади), що відображають специфіку, сутність і зміст даної галузі права.

Зміст цих принципів виражено і закріплено в Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів» і у відповідних нормах ЦПК України. Однак кожен із принципів знаходить своє закріплення і вираження, як правило, не в одній якійсь нормі права, а в ряді норм і процесуальних правил, які характеризують зміст даного принципу. Тому для того, щоб правильно зрозуміти зміст того або іншого принципу, потрібно проаналізувати всі правові норми, у які відображають основні керівні положення цивільного судочинства.

Значення принципів цивільного процесуального права:

- принципи служать відправними положеннями при тлумаченні процесуальних норм із недостатньо визначеним змістом, при подоланні прогалин у праві, дозволяють знайти правильне рішення того або іншого процесуального питання, якщо в чинному законодавстві немає відповідної норми;

- принципи є орієнтиром у нормотворчій діяльності. Вони визначають основні напрямки, перспективи розвитку цивільного процесу, служать головним критерієм оцінки обґрунтованості пропозицій про зміну і доповнення цивільного процесуального законодавства.

До критеріїв встановлення принципів цивільного процесу варто залучити наступні ознаки, які повинні проявлятися сукупно:

- а) принцип виражено у нормах діючого права;
- б) принцип має основне значення для цивільного процесу, визначає його першорядні риси;
- в) принцип повинен мати пряме відношення до цивільно-процесуальної діяльності;
- г) принцип повинен мати загально процесуальний характер, тобто містити директиви поведінки у всіх стадіях і формах цивільного процесу;
- д) принцип завжди містить у собі певний політичний зміст, виражаючи ідеї держави у сфері здійснення правосуддя по цивільних справах;
- е) принцип завжди визначає типові та переважні риси цивільного судочинства, допускаючи деякі виключення, які вже не можуть бути названі принципом;
- ж) принципи повинні визначити такі риси цивільного судочинства, які не мають очевидного, банального характеру, але являють собою альтернативу можливим і відомим з історії рішенням;
- з) зміст принципів становить ступінь спільності, характер логічного зв'язку з одиничними нормами цивільного процесу.

В силу особливого значення принципи цивільного процесу підлягають обов'язковому точному дотриманню при розгляді конкретної справи. Будь-який відступ від принципів розглядається як істотне порушення закону.

Класифікація принципів цивільного процесуального права.

- 1) загальноправові – діють в усіх без винятку галузях права (наприклад законність);

2) міжгалузеві – закріплені в нормах декількох галузей права, як правило, близьких по характері. Сюди відносять практично всі принципи судоустрою, закріплені в ЦПК і ГПК (наприклад, гласність судового розгляду);

3) галузеві – закріплені в нормах тільки однієї конкретної галузі права;

4) принципи окремих інститутів цивільного процесуального права, наприклад принципи інституту доказів (допустимості засобів доведення, відношення залежності від доказів).

За об'єктом регулювання принципи цивільного процесу можна розбити на наступні дві групи:

а) принципи організації правосуддя (судоустрійні принципи);

б) принципи, що визначають процесуальну діяльність суду (функціональні принципи).

У першу групу входять принципи: принцип поваги до честі і гідності, рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, мова цивільного судочинства, правнича допомога.

Другу групу становлять принципи: диспозитивності, змагальності сторін, розумність строків розгляду справи судом, неприпустимість зловживання процесуальними правами та ін.

Всі принципи цивільного процесуального права у своїй сукупності становлять взаємозалежну і взаємообумовлену систему, що являє собою певне цілісне утворення, при цьому кожний із принципів послідовно розкриває зміст галузі права в цілому.

Верховенство права – це універсальний принцип, концепція якого увібрала в себе вимоги правосуддя і справедливості. Даний принцип багатогранний і містить у собі ряд елементів: 1) законність; 2) правова визначеність; 3) заборона на свавілля; 4) доступ до правосуддя, що забезпечується незалежними і неупередженими судами; 5) дотримання прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом.

Принцип верховенства права Європейського союзу (далі – ЄС) означає пріоритет норм права ЄС над нормами національного законодавства держав-членів. Правові норми національного права держав-членів не повинні суперечити нормам права ЄС. Вказаний принцип поширюється не тільки на установчі договори Європейського союзу, але й на ряд інших нормативних актів Європейського союзу. Гарантом дотримання даного принципу виступає Європейський суд.

Законність як принцип цивільного процесуального права полягає в обов'язку суду та всіх учасників процесу неухильно керуватися у своїй діяльності нормами матеріального та процесуального права з метою досягнення завдань цивільного судочинства, сформульованих у ст. 2 ЦПК України.

Істотні риси законності:

1) загальність вимоги дотримання і виконання державних законів;

2) здійснення всіх державних владних функцій винятково на основі законів при строгому дотриманні посадовими особами прав громадян і гарантій від необґрунтованого притягування їх до відповідальності або незаконного позбавлення тих або інших благ;

3) рішуче припинення всіх порушень закону, від кого б вони не виходили, забезпечення невідворотності відповідальності за ці порушення.

Повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом. Суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Принцип рівноправності сторін полягає в тому, що сторони мають рівні процесуальні права і обов'язки (ч. 1 ст. 49 ЦПК України).

Суть даного принципу виражається у встановлених законом рівних можливостях сторін на захист своїх прав і інтересів. Він є в такий спосіб доповненням принципу рівності усіх учасників судового процесу перед законом та судом. Надаючи одній стороні конкретні процесуальні права, закон наділяє аналогічними правами і іншу сторону. Аналогічність прав не означає їхньої повної тотожності. Сторони користуються неоднаковими процесуальними правами, які, однак, забезпечують їхнє рівне становище в процесі. Якщо позивачеві надається право змінити предмет і підставу своїх вимог, то відповідачеві відповідно надане право змінити підстави заперечень, раніше висунутих проти позову, право визнати позов, пред'являти зустрічний позов. Таким чином, жодна із сторін не користується жодною перевагою перед іншою.

Гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобам. Розгляд справи у судах проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених ЦПК України.

Будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Від особи, яка бажає бути присутньою у судовому засіданні, забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу. Особи, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, допускаються до зали судових засідань до початку судового засідання або під час перерви.

Розгляд справи у ***закритому судовому засіданні*** проводиться у випадках, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, або за клопотанням учасників справи з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи або відомостей, що принижують їхню честь і гідність, а також в інших випадках, установлених законом.

Судове рішення (повне або скорочене), ухвалене у відкритому судовому засіданні, *оголошується прилюдно* у порядку, визначеному ЦПК.

Якщо судовий розгляд проводився в закритому судовому засіданні, прилюдно оголошується лише вступна та резолютивна частини рішення, якщо такі частини не містять інформації, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій проводилися в закритому судовому засіданні. Якщо вступна та (або) резолютивна частини рішення містять таку інформацію, їх оголошення здійснюється в закритому судовому засіданні.

Відкритість судового процесу. Ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа, яка не є учасником справи, має право на доступ до судових рішень у порядку, встановленому законом.

При розкритті інформації щодо справи, передбаченої частинами третьою та четвертою ст. 8 ЦПК України, *не можуть бути оприлюднені* такі відомості:

1) місце проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, унікальні номери запису в Єдиному державному демографічному реєстрі;

2) реєстраційні номери транспортних засобів;

3) номери банківських рахунків, номери платіжних карток;

4) інформація, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні.

Такі відомості замінюються літерними або цифровими позначеннями.

Принцип змагальності в цивільному процесі

Згідно ст. 12 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін.

Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом.

Кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України.

Кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

Принцип змагальності проявляється в наданні чинним законодавством сторонам-учасникам спору та іншим учасникам процесу, які володіють правилами та обов'язками сторін, можливості змагання як в усній формі, так і у формі письмового діалогу. Він регулює дії сторін і суду по збиранню та дослідженню доказів, дозволяє з'ясувати фактичну сторону справи, найбільш повно забезпечити процес доказовими матеріалами.

Принцип диспозитивності в цивільному процесі

Даний принцип визначає механізм руху цивільного процесу. Відповідно до цього принципу цивільні справи, за загальним правилом, виникають, розвиваються, змінюються, переходять із однієї стадії процесу в іншу і припиняються під впливом головним чином ініціативи осіб, які беруть участь у справі.

Згідно ст. 13 ЦПК України суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до ЦПК України, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених ЦПК України.

Збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених ЦПК України. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених ЦПК.

Принцип пропорційності – загальноправовий принцип, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються.

Принцип пропорційності закріплено в практиці Європейського суду з прав людини і активно використовується останнім для визначення допустимості обмежень прав і свобод, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Складові елементи:

а) встановлення наявності чіткого та прямого зв'язку між обмеженням у законі та метою, що переслідується;

б) можливе обмеження (прав і свобод) має бути найменшим, тобто суд з'ясовує, чи існують інші заходи, які є менш обтяжливими для цих прав і свобод;

в) наслідки заходів, які обмежують реалізацію цих прав і свобод, не повинні бути надмірними й мають досягати мети, що переслідується.

Відповідно до ст. 11 ЦПК, суд визначає в межах, встановлених ЦПК, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо.

Обов'язковість судових рішень

Судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених

міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами.

Невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом.

Обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи чи інтереси.

Забезпечення права на апеляційний перегляд справи слід розуміти як гарантоване особі право на перегляд її справи в цілому судом апеляційної інстанції, якому відповідає обов'язок цього суду переглянути по суті справу у спосіб всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього дослідження доказів з урахуванням доводів і вимог апеляційної скарги та перевірити законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції.

Учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

Не допускається касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку.

Розумність строків розгляду справи судом

Суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Строк є **розумним**, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства.

Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами

Учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

Під зловживанням процесуальними правами слід розуміти особливу форму цивільного процесуального правопорушення, тобто умисні недобросовісні дії учасників цивільного процесу, що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав і здійснювані лише з видимістю реалізації таких прав, пов'язані з обманом відносно відомих обставин справи, в цілях обмеження можливості реалізації або порушення прав інших осіб, які беруть участь в справі, а також в цілях того, що перешкодило діяльності суду по правильному і своєчасному розгляду і вирішенню цивільної справи, що ваблять застосування засобів цивільного процесуального примушення.

Відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

За загальним правилом сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, повинні бути відшкодовані її судові витрати іншою стороною. Судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. Судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Інші судові витрати, пов'язані з

розглядом справи, покладаються: у разі задоволення позову – на відповідача; у разі відмови в позові – на позивача; у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Мова цивільного судочинства

Цивільне судочинство в судах провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.

Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право учасникам судового процесу на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

Учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, в порядку, встановленому Цивільним процесуальним кодексом України.

Принцип усності та безпосередності в цивільному процесі

Принцип усності. Розгляд цивільних справ відбувається усно. Дослідження обставин справи починається з усної доповіді судді. В усній формі у судовому засіданні дають пояснення сторони та третя особи, а свідки – показання. В усній формі оголошують документи, різні письмові докази та переписку.

Принцип безпосередності в цивільному процесуальному праві являє собою таке правило, відповідно до якого суд зобов'язаний безпосередньо дослідити й сприйняти всі докази в справі, тобто забезпечується особисте сприйняття суддями доказового матеріалу.

ТЕМА 2. ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

1. Поняття цивільних процесуальних правовідносин та їх особливості.
Поняття та ознаки цивільних процесуальних правовідносин
2. Підстави виникнення цивільних процесуальних правовідносин і їх класифікація.
3. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин.
4. Зміст і об'єкт цивільних процесуальних правовідносин.

Цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані цивільним процесуальним правом відносини, що складаються між судом і іншими суб'єктами із приводу розгляду і вирішення цивільної справи.

Види цивільних процесуальних правовідносин:

- 1) за обов'язковим суб'єктом:
 - відносини між судом першої інстанції і всіма особами, які беруть участь у розгляді справи;
 - відносини між судом апеляційної інстанції і заінтересованими особами;
 - відносини між судом касаційної інстанції і заінтересованими особами;
- 2) в залежності від заінтересованості і мети участі суб'єктів процесуальних правовідносин:
 - головні (основні) процесуальні правовідносини складаються між судом і стороною, судом і заявником;
 - додаткові процесуальні правовідносини складаються між судом і третьою особою, прокурором, органами державного управління;
 - службово-допоміжні процесуальні правовідносини складаються між судом і свідком, експертом, перекладачем.

Підстави виникнення цивільних правовідносин:

- 1) наявність норми, на основі якої виникають цивільні процесуальні правовідносини.

Норми цивільного процесуального права – це закріплені в законі загальнообов'язкові правила поведінки, які регулюють відносини, що складаються у зв'язку із судовою діяльністю з розгляду та вирішення цивільних справ.

- 2) наявність юридичних фактів, тобто фактів, з наявністю або відсутністю яких відповідна правова норма пов'язує виникнення, зміну або припинення процесуальних прав і обов'язків.

Юридичні факти, що породжують цивільні процесуальні правовідносини, існують, в основному, у вигляді процесуальної дії (пред'явлення позову, відмова від позову, мирова угода сторін тощо).

Юридичні факти у вигляді події (наприклад, смерть або важка хвороба позивача або відповідача, ліквідація юридичної особи, закінчення строку) тягнуть зупинення або припинення провадження в справі, а також можуть породжувати інші правові наслідки.

Суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин можна визнати всіх осіб, які приймають участь у процесі. За своїм процесуальним статусом вони поділяються на такі групи:

- судові органи та їх посадові особи;
- особи, які беруть участь у справі: сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб;
- особи, які сприяють здійсненню правосуддя: свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, особи, які надають правову допомогу.

Суд, є обов'язковим суб'єктом всіх цивільних процесуальних правовідносин, тому без відповідної дії суду не можуть виникнути жодні цивільні процесуальні правовідносини.

3) наявність цивільної процесуальної правосуб'єктності, що закріплює коло осіб, які можуть бути суб'єктами прав і обов'язків, конкретизує тим самим коло правовідносин, що виникають на основі правосуб'єктності.

Процесуальна правосуб'єктність має свій зміст, що складається з двох елементів: (1) можливість мати права і нести обов'язки (правоздатність), (2) можливість самостійного здійснення прав і обов'язків (дієздатність).

Здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (**цивільна процесуальна правоздатність**) мають усі фізичні і юридичні особи (ст. 46 ЦПК України).

Здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (**цивільна процесуальна дієздатність**) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи.

Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом.

У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з *моменту реєстрації шлюбу*. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому ЦПК України, надано *повну цивільну дієздатність* (ст. 47 ЦПК України).

Зміст цивільних процесуальних правовідносин складається із прав і обов'язків суб'єктів, процесуальних дій по реалізації цих прав і обов'язків.

Юридичний зміст – це суб'єктивні права та обов'язок а матеріальний - реальна поведінка, яку правомочний може, а правозобов'язаний повинен здійснити.

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин є те, на що спрямовано ці правовідносини.

Загальний об'єкт – матеріально-правовий спір або охоронюваний законом інтерес, який суд повинен вирішити або захистити.

Спеціальний об'єкт правовідносин – це результат, який досягається в процесі здійснення конкретних правовідносин.

ТЕМА 3. СТОРОНИ ТА ТРЕТІ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ, ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ. ІНШІ УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1. Поняття, ознаки сторін в цивільному процесі, їх процесуальні права та обов'язки.
2. Процесуальна співучасть. Поняття неналежності сторін до справи.
3. Поняття і підстави правонаступництва. Порядок вступу в процес по справі правонаступника і його правове становище.
4. Поняття і види третіх осіб в цивільному процесі.
5. Поняття, значення, функції та види представництва в цивільному процесі.
6. Поняття та види осіб, які є іншими учасниками, їх процесуальні права та обов'язки.

Склад учасників справи

Категорія справи	Учасники
у справах позовного провадження	сторони, треті особи
при розгляді вимог у наказному провадженні	заявник та боржник
у справах окремого провадження	заявники, інші заінтересовані особи
у справах можуть також брати участь	органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб
у справах про оскарження рішення третейського суду, оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу	- сторони третейського розгляду; - особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права і обов'язки; - сторони арбітражного розгляду.

Залежно від характеру юридичного інтересу до результату процесу всіх учасників судового процесу можна **розділити на дві групи**:

- 1) особи, які мають особистий інтерес, – як матеріально-правовий, так і процесуальний – сторони, треті особи, заявники, боржники, заінтересовані особи;
- 2) особи, які мають громадський, державний інтерес, тобто тільки процесуальний інтерес – прокурор, органи державного управління.

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ СПРАВИ

Права	Обов'язки
- ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень;	- виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;
- подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам;	- сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;
- подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб;	- з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;
- ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти;	- подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;
- оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках;	- надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;
- користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.	- виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;
	- виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

Сторонами в цивільному процесі є особи, спір яких є предметом судового розгляду.

Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач

Позивач – особа, для захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів якої відкрито провадження по справі.

Відповідач – особа, що залучається судом до відповіді щодо вимоги, заявленої позивачем. За твердженням позивача, відповідач – особа, яка порушила або оспорує його суб'єктивне право або охоронюваний законом інтерес.

Сторонами (позивачем і відповідачем) можуть бути:

- 1) фізичні особи;
- 2) юридичні особи;
- 3) держава.

Сторони мають *рівні процесуальні права і обов'язки*.

СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА СТОРІН

Право сторони	Стадія, на якій це право можна реалізувати
позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог)	на будь-якій стадії судового процесу
позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог	до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження
позивач має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви	до закінчення підготовчого засідання
відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог)	на будь-якій стадії судового процесу
відповідач має право подати зустрічний позов	у строк для подання відзиву. Відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі.
сторони можуть укласти мирову угоду	на будь-якій стадії судового процесу

Учасники судового процесу та їхні представники повинні *добросовісно користуватися процесуальними правами*, зловживання процесуальними правами не допускається.

Зловживання процесуальним правом - це реалізація процесуальних прав всупереч меті та завданням цивільного судочинства і меті наданих особі відповідних процесуальних прав, що тягне за собою фіктивність відповідних

процесуальних дій, які завдають шкоди публічним інтересам в ефективному та справедливому здійсненні правосуддя у цивільних справах і приватним інтересам учасників справи.

Процесуальна співучасть – участь в одній справі декількох позивачів або декількох відповідачів, інтереси і вимоги яких не виключають один одного.

Позов може бути пред'явлений спільно *кількома позивачами або до кількох відповідачів*. Кожний із позивачів або відповідачів щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно (ч. 1 ст. 50 ЦПК України).

Процесуальна співучасть допускається, якщо:

- 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;
- 2) права і обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;
- 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки.

На співучасників розповсюджуються загальні (ст. 43 ЦПК України) і спеціальні права сторін (ст. 49 ЦПК України).

Особливістю ухвалення рішення при процесуальній співучасті є те, що суд постановлює не окремі рішення по кожному співучаснику (кожній розглянутій вимозі), а *одне рішення, в якому дається відповідь на кожний позов (позовна вимога)*. Згідно зі ст. 266 ЦПК України суд, ухвалюючи рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, повинен зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

Неналежний відповідач – особа, відносно до якої за матеріалами справи виключається припущення про те, що вона є суб'єктом спірного правовідношення.

Особа, помилково вважаючи, що обов'язок перед ним несе певний суб'єкт, пред'являє до нього позов. Насправді ж, їх несе абсолютно інший громадянин або організація. Особа, до якої пред'явлений цей позов, залучається до цивільного процесу як **неналежний відповідач**.

Неналежний відповідач – процесуально правоздатна особа. Вона володіє всіма властивими стороні процесуальними правами та обов'язками, тобто є суб'єктом процесу, стороною по справі, інакше було б неможливе процесуальне спілкування з нею. Тому недопустима відмова в прийнятті позовної заяви з мотивів пред'явлення позову до неналежного відповідача.

Якщо позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, суд *до закінчення підготовчого провадження*, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання *за клопотанням позивача* замінює первісного відповідача належним відповідачем, не закриваючи провадження у справі.

Згідно зі ст. 51 ЦПК України суд першої інстанції має право *за клопотанням позивача до закінчення підготовчого провадження*, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до

початку першого судового засідання залучити до участі у ній **співвідповідача**.

Про залучення співвідповідача чи заміну неналежного відповідача постановляється **ухвала**. За клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача **розгляд справи починається спочатку**.

Процесуальне правонаступництво – це перехід процесуальних прав і обов’язків від однієї особи, яка була в процесі стороною або третьою особою, до іншої особи у зв’язку з переходом до неї суб’єктивних матеріальних прав.

Підстави для процесуального правонаступництва.

1) перехід суб’єктивних матеріальних прав і обов’язків в результаті:
а) смерті фізичної особи; б) припинення юридичної особи; в) заміни кредитора чи боржника у зобов’язанні; г) в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір;

2) наявність порушеного цивільного процесу до моменту настання фактів, вказаних вище;

3) вибуття з процесу відповідної сторони або третьої особи. Вибуття інших суб’єктів не приводить до виникнення процесуального правонаступництва.

Правонаступник повністю замінює собою правопередника у всьому об’ємі його процесуальних прав і обов’язків.

Процесуальне правонаступництво виключається у разі, коли неприпустимо правонаступництво в матеріальному праві, зокрема, коли вимога нерозривно пов’язана з особою позивача або відповідача (в позовах про розірвання шлюбу, стягнення аліментів, відновленні на роботі та ін.), а також коли правонаступництво суперечить закону або договору.

Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов’язкові для нього так само, як вони були обов’язкові для особи, яку він замінив (ч. 2 ст. 55 ЦПК України).

Вступаючи в процес як правонаступник сторони або третьої особи, суб’єкт зобов’язаний пред’явити суду докази свого правонаступництва в матеріальному правовідношенні, наприклад, договір про переведення боргу або уступку вимоги, свідоцтво про право на спадщину, свідоцтво про державну реєстрацію новоствореної або реорганізованої юридичної особи.

Згідно ст. 55 ЦПК України цивільне процесуальне правонаступництво допускається на **будь-якій стадії цивільного процесу**.

З моменту вступу до процесу правонаступник набуває всі процесуальні права і обов’язки свого правопередника. Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, **обов’язкові для нього так само, як вони були обов’язкові для особи, яку він замінив**.

Вступ до процесу правонаступника оформляється **ухвалою суду**, яка не може бути оскаржена.

При настанні підстав правонаступництва до розгляду справи судом першої інстанції **суд зобов’язаний зупинити провадження у справі** (ч. 1 ст. 251 ЦПК України).

Треті особи - це особи, які беруть участь у справі, вступають або залучаються до розпочатого процесу, мають певну заінтересованість в результаті справи, оскільки рішення може вплинути на їх права і обов'язки.

Характерні риси третіх осіб:

- 1) дані суб'єкти віднесені законом до учасників справи, що визначає їх правове положення і сукупність прав;
- 2) треті особи мають певний ступінь заінтересованості в результаті справи;
- 3) рішення по справі має значення для третіх осіб, але це значення залежать від їх виду;
- 4) треті особи вступають або залучаються в розпочатий цивільний процес.

За ступенем заінтересованості в результаті справи розрізняються треті особи:

а) які **заявляють самостійні позовні вимоги** (наприклад, до суду, в якому розглядається спір спадкоємців за заповітом, може надійти заява від одного із спадкоємців згідно із законом, який вимагає визнання заповіту недійсним);

б) які **не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору** (наприклад, в справу за позовом потерпілого до власника джерела підвищеної небезпеки про відшкодування заподіяної шкоди залучається особа, яка управляла транспортним засобом у момент спричинення шкоди).

2. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги – це такі учасники процесу, які вступають в уже розпочатий процес шляхом пред'явлення позову для захисту самостійних прав на предмет спору, якщо рішення по справі може вплинути на їх права.

Згідно ч. 1 ст. 52 ЦПК України треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу **до закінчення підготовчого провадження** або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін.

Характерні риси третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору:

- 1) є суб'єктами спірного матеріального правовідношення;
- 2) вступають в процес добровільно;
- 3) вступають в процес шляхом подання позовної заяви;
- 4) вступають в процес до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження;
- 5) можуть бути як фізичними, так і юридичними особами;
- 6) можуть претендувати на весь предмет спору або на його частину;
- 7) мають інтереси, які, як правило, протистоять інтересам обох сторін, але можуть суперечити і інтересам однієї з них.
- 8) користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача.

Відмінність третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги, від первісних позивачів та співпозивачів

Процесуальні співпозивачі	Треті особи, які заявляють самостійні вимоги
Співпозивачі можуть вступити у справу під час відкриття провадження у справі, або можуть спільно пред'явити позов	Можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження
Інтереси співпозивачів співпадають	Інтереси третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, протилежні, як правило, інтересам позивача і відповідача
Співпозивачу протистоїть відповідач	Як правило, третій особі, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, протистоїть і позивач і відповідач
Справи, що перебувають у провадженні суду, в разі об'єднання їх в одне провадження передаються на розгляд судді, який раніше за інших суддів відкрив провадження у справі (ч. 8 ст. 188 ЦПК України)	Після вступу у справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням учасника справи розглядається спочатку (ч. 4 ст. 52 ЦПК України)

3. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору – це особи, які вступають у вже розпочатий процес, якщо рішення по справі може вплинути на їх права або обов'язки по відношенню до однієї із сторін.

Характерні риси третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору:

- 1) така особа не є суб'єктом спірного матеріального правовідношення, існуючого між позивачем і відповідачем;
- 2) підстава участі в справі третьої особи – матеріально-правова заінтересованість (можливість регресу, інший інтерес);

- 3) третя особа може вступити в справу за власного ініціативою або бути залученою до нього згідно з ухвалою суду;
- 4) треті особи діють в процесі самостійно, вони незалежні від сторін, не повинні погоджувати з ними свої дії;
- 5) рішення суду не зачіпає суб'єктивних прав третіх осіб, тому має преюдиціальне значення;
- 6) вступ до справи третьої особи не стягне за собою розгляду справи спочатку (ч. 7 ст. 53 ЦПК України).
- 7) третя особа не може пред'явити зустрічний позов. Такий позов не може бути пред'явлений і до них.

Порядок залучення до участі у справі або вступу в справу. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи.

У заявах про залучення третіх осіб і в заявах третіх осіб про вступ у справу на стороні позивача або відповідача зазначається, на яких підставах третіх осіб належить залучити до участі у справі.

Про залучення третіх осіб до участі у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначає, на які права чи обов'язки такої особи та яким чином може вплинути рішення суду у справі.

Відмінність третьої особи від співучасника

	Треті особи, які не заявляють самостійні вимоги	Процесуальні співучасники
<i>Підстави участі у справі</i>	Рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін (ч. 1 ст. 53 ЦПК України)	1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів; 2) права та обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави; 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки (ч. 2 ст. 50 ЦПК України)
<i>Строк вступу в справу</i>	Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 1 ст. 53 ЦПК України)	Об'єднання справ в одне провадження допускається до початку підготовчого засідання, а у спрощеному позовному провадженні - до початку розгляду справи по суті у кожній із справ (ч. 3 ст. 188 ЦПК України)

Цивільне процесуальне представництво – це врегульована нормами ЦПК України форма надання правової допомоги однією особою (представник) іншій особі (особа, яку представляють) у формі здійснення процесуальних дій представником від імені і в інтересах, особи, яку представляє, в межах отриманих повноважень у зв'язку з розглядом і вирішенням судом цивільної справи.

Сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника (ч. 1 ст. 58 ЦПК України).

Риси представництва у суді:

- 1) представник виступає від імені особи, яку представляє;
- 2) представник здійснює права і обов'язки особи, яку представляє і у результаті своїх дій створює права та обов'язки для особи, яку представляє;
- 3) правова позиція представника не може суперечити правовій позиції особи, яку він представляє;
- 4) представник діє в інтересах особи, яку представляє. Тому юридичний інтерес судового представника в справі носить не матеріально-правовий, а виключно процесуальний характер;
- 5) представник діє в обсязі повноважень, наданих йому відповідно до закону або договору;
- 6) через представників можуть діяти будь-які особи, які беруть участь у справі;
- 7) судове представництво допускається на всіх стадіях і у всіх видах цивільного судочинства.

Представництво треба відрізняти від участі у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб у порядку ст. 56 ЦПК України. Вони подібні тим, що не є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин і діють у процесі не у своїх інтересах, а захищають права та інтереси інших осіб.

Розходження між даними суб'єктами проявляється в наступному:

- 1) представники діють від імені особи, яку представляють, суб'єкти, які виступають у суді в порядку ст. 56 ЦПК України, – від свого імені;
- 2) представник здійснює права та обов'язки особи, яку представляє. Суб'єкти, зазначені у ст. 56 ЦПК України, виконують повноваження, передбачені їхньою компетенцією;
- 3) представництво допускається по всіх справах, а участь суб'єктів у порядку ст. 56 ЦПК України - у випадках, зазначених у законі.

Суб'єкти судового представництва. Однією з особливостей судового представника як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин є те, що в цій якості може виступати тільки фізична особа, тобто громадянин, і не будь-який громадянин, а лише дієздатний.

ЦПК України конкретизує осіб, які можуть бути представниками, а саме:

- представником у суді може бути **адвокат або законний представник**;

- під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ЦПК України;

- органи або інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі.

- одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними (ст. 60 ЦПК України).

Не може брати участь у справі як судовий представник, тобто не має відповідної цивільної процесуальної правоздатності:

1) особа, яка бере участь у справі як секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач та свідок або є помічником судді, який розглядає справу (ч. 1 ст. 61 ЦПК України);

2) особа, якщо вона у цій справі представляє або представляла іншу особу, інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя;

3) судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють від імені відповідного органу, що є стороною або третьою особою в справі, чи як законні представники (ст. 61 ЦПК України).

Залежно від підстав виникнення представництво у цивільному судочинстві можна поділити на **добровільне та обов'язкове**.

Добровільне представництво виникає на підставі вільного волевиявлення особи, яку представляють. Формою такого волевиявлення є договір, за яким особа, яку представляють (сторона, третя особа) доручає іншій особі (представникові) ведення своєї справи в суді.

Як договірні представники можуть виступати:

1) адвокати (ч. 1 ст. 60 ЦПК України). Згідно Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат – фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом (п. 1 ст. 1 Закону).

Договір про надання правової допомоги – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору (п. 4 ст. 1 Закону);

2) керівник або член виконавчого органу юридичної особи, уповноважені діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення (само представництво юридичної особи) (ч. 3 ст. 58 ЦПК України). Вказані особи виступають у цивільному процесі на підставі трудового договору (наприклад, директор, генеральний директор) або цивільно-правового договору (голова виконавчого органу, правління, дирекції);

3) особи, які досягли вісімнадцяти років, мають цивільну процесуальну дієздатність, допущені судом до представництва під час розгляду справ, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) (ч. 2 ст. 59 ЦПК України).

Обов'язкове представництво виникає незалежно від волевиявлення особи, яку представляють, у силу закону. Воно підрозділяється на *законне*, у якому підстава виникнення і коло повноважень представника визначається законом, і *статутне*, при якому ці повноваження визначаються статутами та положеннями, які визначають статус юридичної особи, яку представляють.

Законне представництво фізичних осіб – це процесуальні дії батьків, усиновлювачів, опікунів або інших осіб, визначених законом, по захисту прав і охоронюваних законом інтересів недієздатних громадян і громадян, які не володіють повною дієздатністю.

Підставами виникнення законного представництва є:

- 1) факт походження дитини, засвідчений державним органом реєстрації актів громадянського стану у встановленому порядку (ст. 121 СК);
- 2) факт усиновлення, зареєстрований у встановленому порядку (ст. 207 СК);
- 3) адміністративний акт про призначення опіки та піклування (ч. 3 ст. 243 СК).

Консульське представництво. Так, згідно ст. 5 Віденської конвенції про консульські відносини від 24 квітня 1963 р., учасницею якої є Україна, закріплюється, що консул або інша посадова особа, уповноважена виконувати консульські функції, вправі здійснювати представництво або забезпечувати представництво громадян своєї країни в судових органах держави місця перебування, якщо у випадку відсутності або з інших причин такі громадяни не можуть вчасно захистити свої права та інтереси. При цьому таке представництво повинне здійснюватися з дотриманням практики і порядку, прийнятих у країні перебування, і з метою одержання розпоряджень про попередні міри, які захищали б права та інтереси цих громадян.

Право консула представляти громадян своєї країни, які у випадку відсутності або з інших поважних причинах не можуть самотійно захистити свої права та інтереси, закріплено і у *двосторонніх консульських конвенціях*.

Повноваження представників прийнято підрозділяти на два види: загальні та спеціальні.

Загальні повноваження регулюються ч. 1 ст. 64 ЦПК України, згідно з якою, представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та

обов'язки (ст. 43 ЦПК України), а також може використовувати всі спеціальні права сторін (ст. 49 ЦПК України).

Повноваження представника можуть бути обмежені особою, яку він представляє. Наприклад, позивач не дає права представнику укладати мирову угоду або відмовитися від позову. В даному випадку йдеться про спеціальні повноваження представника. Щоб між довірителем і представником не відбулося будь-яких непорозумінь із приводу таких дій, повноваження на їхнє здійснення повинні спеціально обумовлюватися **в довіреності або ордері**.

Про обмеження повноважень представника за довіреністю має бути повідомлено суд шляхом подання письмової заяви.

Повноваження представників сторін та інших учасників справи мають бути посвідчені такими документами:

- 1) довіреність фізичної або юридичної особи;
- 2) свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна.

Довіреність фізичної особи повинна бути посвідчена нотаріально або, у визначених законом випадках, іншою особою.

Довіреність фізичної особи, за зверненням якої прийнято рішення про надання їй безоплатної вторинної правничої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), який прийняв таке рішення.

Довіреність від імені юридичної особи видається за підписом (електронним підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом, установчими документами.

Повноваження адвоката як представника підтверджуються **довіреністю або ордером**, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність».

Ордер – письмовий документ, що у випадках, встановлених Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» та іншими законами України, посвідчує повноваження адвоката на надання правової допомоги. Ордер видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката. Рада адвокатів України затверджує типову форму ордера (п. 2 ст. 26 Закону).

Відповідність копії документа, що підтверджує повноваження представника, оригіналу може бути засвідчена підписом судді.

Оригінали документів, , копії з них, засвідчені суддею, або копії з них, засвідчені у визначеному законом порядку, приєднуються до матеріалів справи.

У разі подання представником заяви по суті справи в електронній формі він може додати до неї довіреність або ордер в електронній формі, підписані електронним підписом відповідно до Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

У разі подання представником до суду заяви, скарги, клопотання він додає довіреність або інший документ, що посвідчує його повноваження,

якщо в справі немає підтвердження такого повноваження на момент подання відповідної заяви, скарги, клопотання.

Довіреності або інші документи, які підтверджують повноваження представника і були посвідчені в інших державах, повинні бути легалізовані в установленому законодавством порядку, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Підстави і порядок припинення представництва за довіреністю визначається ст.ст. 248-250 ЦК. Так, дія довіреності, виданої на здійснення представництва у суді, припиняється на підставах, передбачених ст. 248 ЦК: внаслідок закінчення строку довіреності; скасування довіреності особою, яка її видала; відмови представника від здійснення дій, визначених довіреністю; припинення юридичної особи, що видала довіреність; припинення юридичної особи, якій видана довіреність; смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлої, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності; смерті особи, на ім'я якої видана довіреність, оголошення її померлої, визнання її недієздатним або безвісно відсутнім, обмеження її цивільної дієздатності.

Крім того, представництво за довіреністю може бути припинене у зв'язку зі скасуванням довіреності (ст. 249 ЦК) і у зв'язку з відмовою представника від здійснення дій, визначених довіреністю (ст. 250 ЦК).

Про припинення представництва за довіреністю має бути повідомлено суд шляхом подання письмової заяви.

У разі припинення повноважень представника на здійснення представництва особи у справі представник **не може бути у цій самій справі** представником іншої сторони, третьої особи на іншій стороні або третьої особи із самостійними вимогами щодо предмета спору (ч. 5 ст. 64 ЦПК України).

Крім учасників справи та їхніх представників **іншими учасниками цивільного процесу** є свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст.

Характерні риси інших учасників цивільного процесу:

- не мають матеріально-правової заінтересованості у результатах процесу;
- не захищають свої права та інтереси;
- як правило, залучаються до процесу за волевиявленням (ініціативою) суду або осіб, які беруть участь у справі.

Інших учасників цивільного процесу можна умовно **поділити на дві підгрупи**.

1) особи, які здійснюють організаційно-технічне забезпечення процесу (**помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник**). Вони є обов'язковими учасниками будь-якої справи;

2) особи, які сприяють розгляду і вирішенню справи по суті (свідки, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка надає правову допомогу). Вони залучаються судом залежно від обставин конкретної справи.

Помічник судді забезпечує підготовку та організаційне забезпечення судового процесу. зокрема:

1) бере участь в оформленні судових справ, за дорученням судді готує проекти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, виконавчих документів;

2) здійснює оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи відповідно до вимог процесуального законодавства, контролює своєчасність надсилання копій судових рішень;

3) виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ.

Помічник судді за дорученням судді (головуючого у судовій колегії) може за відсутності секретаря судового засідання здійснювати його повноваження. Під час здійснення таких повноважень помічнику судді може бути заявлено відвід з підстав, передбачених ЦПК України, для відводу секретаря судового засідання (ст. 66 ЦПК України).

Секретар судового засідання:

1) здійснює судові виклики і повідомлення;

2) перевіряє, хто з учасників судового процесу з'явився в судове засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, і доповідає про це головуючому;

3) забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами і проведенням судового засідання в режимі відеоконференції;

4) забезпечує ведення протоколу судового засідання;

5) забезпечує оформлення матеріалів справи;

6) виконує інші доручення головуючого, що стосуються розгляду справи.

Секретар судового засідання виконує обов'язки судового розпорядника у випадку його відсутності (ст. 67 ЦПК України).

Судовий розпорядник:

1) забезпечує належний стан залу судового засідання і запрошує до нього учасників судового процесу;

2) з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначає можливу кількість осіб, які можуть бути присутні у залі судового засідання;

3) оголошує про вхід і вихід суду із зали судового засідання та пропонує всім присутнім встати;

4) слідкує за додержанням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;

5) виконує розпорядження головуючого про приведення до присяги перекладача, експерта;

6) під час судового засідання приймає від присутніх у залі учасників судового процесу документи та інші матеріали і передає до суду;

7) запрошує до залу судового засідання свідків та виконує вказівки головування щодо приведення їх до присяги;

8) виконує інші доручення головування, пов'язані зі створенням умов, необхідних для розгляду справи.

Свідок. Свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи.

Характерні риси свідка:

1) це юридично незаінтересована в результатах справи особа, оскільки вона не є учасником матеріально-правових відносин (проте можлива заінтересованість, яка впливає з родинних відносин, зв'язків з роботи і т.п.);

2) він стає носієм відомостей про факти в результаті збігу обставин, а не спеціальних досліджень чи статусу.

Свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини.

Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду (ст. 69 ЦПК України).

Експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи.

Експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи та зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання.

Експерт зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі.

Призначений судом експерт **може відмовитися від надання висновку**, якщо надані на його запит матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою (ст. 72 ЦПК України).

Експерт з питань права. Як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом.

Спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо).

Допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта.

Перекладачем може бути особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімыми.

Перекладач допускається ухвалою суду за заявою учасника справи або призначається з ініціативи суду.

Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімыми, є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху. Кваліфікація підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством

Юридичний інтерес до справи, що лежить в основі розмежування суб'єктів процесу, обумовлює об'єктивну потребу в існуванні такого інституту, як **відвід (самовідвід)**. Відводу підлягають секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач (ст. 38 ЦПК України). Дане правило не поширюється на свідків.

ТЕМА 4. ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ

1. Поняття та види цивільної юрисдикції.
2. Предметна та суб'єктна юрисдикція. Справи, що відносяться до юрисдикції загальних судів.
3. Інстанційна юрисдикція.
4. Територіальна юрисдикція (підсудність): загальна, альтернативна, виключна.
5. Порядок передачі справи з одного суду до іншого. Недопустимість спорів про підсудність.
6. Склад суду. Порядок відводу судді, секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача та його правові наслідки

Цивільна судова юрисдикція – це повноваження органів судової влади по здійсненню правосуддя у передбаченому законом процесуальному порядку.

Критеріями, що визначають цивільну судову юрисдикцію є:

- 1) характер і предмет спірного правовідношення – визначає компетенцію розгляду спору різними органами судової влади.
- 2) суб'єктний склад спірних правовідносин – розмежовує компетенцію між судами загальної юрисдикції і спеціалізованими судами.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК України суди розглядають **в порядку цивільного судочинства** справи, що виникають із **цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших відносин**, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо **реєстрації майна та майнових прав**, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

Господарські суди розглядають справи **у справах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності**, та інші справи у визначених законом випадках.

Юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах. **Публічно-правовий спір**, на який поширюється юрисдикція адміністративних судів, є спором між учасниками публічно-правових відносин і стосується саме цих відносин.

Види цивільної юрисдикції.

- 1) **предметна юрисдикція**, що характеризується об'ємом повноважень судових органів відносно правових об'єктів судового захисту.
- 2) **інстанційна юрисдикція**, що характеризується з точки зору розподілу повноважень судових органів по розгляду цивільних справ

залежно від їх інстанційності. Виділяють юрисдикцію суду першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

Суд першої інстанції. Усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ, визначених частинами другою та третьою цієї статті.

Справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом (за місцезнаходженням арбітражу).

Справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розглядаються: 1) якщо місце арбітражу знаходиться на території України - апеляційними загальними судами за місцезнаходженням арбітражу; 2) якщо місце арбітражу знаходиться поза межами України - апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ (ст. 23 ЦПК України).

Суд апеляційної інстанції. Апеляційні суди *переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, які знаходяться у межах відповідного апеляційного округу* (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду).

Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції (ст. 24 ЦПК України).

Суд касаційної інстанції. Верховний Суд *переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій* (ст. 25 ЦПК України).

3) **територіальна юрисдикція** (підсудність), що характеризується повноваженнями судових органів відносно здійснення правосуддя по цивільним справам на визначеній території.

ЦПК України закріплює підсудність справ, у яких однією зі сторін є суд або суддя (ст. 26 ЦПК України); **підсудність справ за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача** (ст. 27 ЦПК України); **підсудність справ за вибором позивача** (ст. 28 ЦПК України); **підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами** (ст. 29 ЦПК України); **виключна підсудність** (ст. 30 ЦПК України).

Види проваджень цивільного судочинства

Вид провадження – це передбачений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду окремої категорії справ, в основі якого лежать обумовлені предметом судової діяльності особлива мета і метод виконання завдань по захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, і який разом з тим підпорядкований загальним правилам цивільного судочинства.

Згідно ст. 19 ЦПК України суди вирішують справи в порядку **позовного, наказного і окремого провадження**.

Наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

Позовним провадженням є судочинство по вирішенню спорів про «суб'єктивне право цивільне». Воно призначене для захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних цивільних прав фізичних та юридичних осіб.

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Малозначними справами є:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує **ста розмірів прожиткового мінімуму** для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує **двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму** для працездатних осіб;

3) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);

4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Територіальна юрисдикція (підсудність) – це розмежування компетенції стосовно розгляду справ між окремими судами загальної юрисдикції.

На відміну від предметної юрисдикції, за допомогою якої розмежовуються повноваження на вирішення юридичних справ між різними юрисдикційними органами, територіальна юрисдикція (підсудність) розмежовує компетенцію в тій же сфері, але між різними судами залежно від території, на яку розповсюджується юрисдикція даного суду.

Територіальна юрисдикція (підсудність) підрозділяється на загальну, за вибором позивача, виключну та за ухвалою суду.

Загальна підсудність визначається **місцем знаходження відповідача**. Так, *позови до фізичної особи* пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом.

Позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ст. 27 ЦПК України).

Альтернативною (по вибором позивача) вважається підсудність, при якій справа може розглядатися одним з декількох вказаних у законі судів за вибором позивача.

Перелік справ з альтернативною підсудністю закріплений в ст. 28 ЦПК України: позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, позови про розірвання шлюбу у разі, якщо на утриманні позивача є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача та ін.)

Виключною є підсудність, що допускає розгляд певних категорій справ лише судами точно вказаними у законі. Вона називається виключною, по-перше, тому що є, винятком із загального правила територіальної підсудності, а по-друге, тому що встановлені нею правила не допускають жодних винятків (у тому числі і за угодою сторін). Вибір суду тут не залежить ні від розсуду заявника, ні від угоди сторін, ні від розсуду суду.

Відповідно до ст. 30 ЦПК України встановлені наступні *правила виключної підсудності*:

1. Позови, що виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини. Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою.

2. Позови про зняття арешту з майна пред'являються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини.

3. Позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини.

4. Позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, пред'являються за місцезнаходженням перевізника.

5. Справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно або до якого прямує, або порту реєстрації судна.

6. Зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності пред'являються в суді за місцем розгляду первісного позову. Це правило не застосовується, коли відповідно до інших визначених у цій статті правил виключної підсудності такий позов має розглядатися іншим судом, ніж тим, що розглядає первісний позов.

7. У випадку об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання.

8. Вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій розглядаються судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

Підсудність за ухвалою суду - це вид підсудності, за якою територіальна юрисдикція суду визначається на підставі ухвали суду:

1) ***підсудність справ, у яких однією із сторін є суд або суддя.***

1. Підсудність справи, у якій однією зі сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, визначається ухвалою суду вищої інстанції, постановленою без повідомлення сторін.

2. Підсудність справ, у яких однією зі сторін є Верховний Суд або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності.

3. У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, у яких відповідачем є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду, таке провадження у першій інстанції здійснює місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться Вищий антикорупційний суд, а ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до суду апеляційної інстанції, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується.

Підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами.

Підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, а також справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, визначається суддею Верховного Суду, визначеним у порядку, передбаченому статтею 33 цього Кодексу, одноособово.

Передача справи з одного суду до іншого.

Згідно ст. 31 ЦПК України суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо:

1) справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду.

Передача справи на розгляд іншого суду з цієї підстави здійснюється на підставі ухвали суду **не пізніше п'яти днів** після закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги – не пізніше п'яти днів після залишення її без задоволення;

2) після задоволення відводів (самовідводів) чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи.

Передача справи з цієї підстави здійснюється на підставі розпорядження голови суду на розгляд суду, найбільш територіально наближеного до цього суду;

3) ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу.

У разі ліквідації або припинення роботи суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи суду, а якщо такий суд не визначено - до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено.

Справа, прийнята судом до свого провадження з дотриманням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому суду, за винятком випадків, коли внаслідок змін у складі відповідачів справа належить до виключної підсудності іншого суду.

Справа, у якій однією зі сторін є суд, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, або суддя цього суду, не пізніше п'яти днів із дня надходження позовної заяви передається на підставі розпорядження голови суду до суду вищої інстанції для визначення підсудності.

На ухвалу про передачу справи на розгляд іншому суду може бути подана **апеляційна скарга** (п. 9 ч. 1 ст. 353 ЦПК України).

Відповідно до ст. 32 ЦПК України **спори між судами про підсудність не допускаються**. Справа, передана з одного суду до іншого повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана.

Суд - не тільки обов'язковий, але і вирішальний суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин. Закон пред'являє до нього ряд вимог як **якісного, так і кількісного характеру**.

Кількісні вимоги визначають число суддів, що входять до складу суду. Згідно ст. 34 ЦПК України **цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею**, який є головуючим і діє від імені суду, якщо інше не передбачено ЦПК України. У випадках, встановлених ЦПК України, цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді (деякі категорії справ окремого провадження: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення та ін.).

Перегляд в апеляційному та касаційному порядку рішень судів здійснюється тільки **колегією суддів** відповідного суду.

Перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанції здійснюється **колегією суддів суду касаційної інстанції** у складі трьох або більшої непарної кількості суддів.

У визначених ЦПК України випадках перегляд судових рішень судом касаційної інстанції здійснюється **судовою палатою Касаційного цивільного суду (палатою), об'єднаною палатою Касаційного цивільного суду (об'єднаною палатою) або Великою Палатою Верховного Суду** (Великою Палатою).

Перегляд судових рішень **за нововиявленими обставинами** здійснюється судом у такому самому кількісному складі, в якому ці рішення були ухвалені (одноособово або колегіально) (ст. 34 ЦПК України).

Визначення судді, а в разі колегіального розгляду - судді-доповідача для розгляду конкретної справи здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою **під час реєстрації документів**, а також в інших випадках визначення складу суду на будь-якій стадії судового процесу, з урахуванням спеціалізації та рівномірного навантаження для кожного судді, **за принципом випадковості** та в хронологічному порядку надходження справи.

Порядок вирішення питань при колегіальному розгляді справи. Питання, що виникають під час колегіального розгляду справи судом, вирішуються **більшістю голосів суддів**. Головуючий голосує останнім.

При ухваленні рішення з кожного питання **жоден із суддів не має права утримуватися від голосування та підписання рішення чи ухвали**. Судді не мають права розголошувати міркування, що були висловлені у нарадчій кімнаті.

Суддя, не згодний з рішенням, може письмово викласти свою **окрему думку**. Про наявність окремої думки повідомляються учасники справи без оголошення її змісту в судовому засіданні. Окрема думка приєднується до справи і є відкритою для ознайомлення (ст. 35 ЦПК України).

Відвід судді – це усунення судді як учасника судового процесу від участі у справі за заявою сторони, прокурора (або за власною ініціативою) за наявності передбачених процесуальним законом обставин, що викликають сумнів у його неупередженості (безсторонності).

Підстави для відводу судді. Суддя не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо:

1) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу.

2) він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі.

3) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи.

4) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи.

5) є інші обставини, що викликають сумнів в неупередженості або об'єктивності судді.

До складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами подружжя.

Недопустимість повторної участі судді в розгляді справи. Суддя, який брав участь у вирішенні справи *в суді першої інстанції*, не може брати участі в розгляді цієї самої справи в судах апеляційної і касаційної інстанцій, і після скасування рішення суду або ухвали про закриття провадження у справі.

Суддя, який брав участь у врегулюванні спору у справі за участю судді, не може брати участь в розгляді цієї справи по суті або перегляді будь-якого ухваленого в ній судового рішення.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді апеляційної інстанції, не може брати участі у розгляді цієї самої справи в судах касаційної або першої інстанції, а також у новому розгляді справи після скасування ухвали чи рішення суду апеляційної інстанції.

Суддя, який брав участь у перегляді справи в суді касаційної інстанції, не може брати участі в розгляді цієї справи в суді першої чи апеляційної інстанції, а також у новому її розгляді після скасування ухвали чи рішення суду касаційної інстанції.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи, рішення в якій було в подальшому скасовано судом вищої інстанції, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд за нововиявленими обставинами рішення суду у цій справі.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами у цій справі, (ст. 37 ЦПК України).

Заяви про самовідводи та відводи. З підстав, зазначених у ЦПК України, суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач зобов'язані заявити самовідвід. З підстав, зазначених у ЦПК України, судді, секретарю судового засідання, експерту, спеціалісту, перекладачу може бути заявлено відвід учасниками справи.

Відвід повинен бути **вмотивованим** і заявленим **протягом десяти днів** з дня отримання учасником справи ухвали про відкриття провадження у справі, але **не пізніше початку підготовчого засідання** або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження.

Самовідвід може бути заявлений не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження.

Після спливу вказаного строку заявляти відвід (самовідвід) дозволяється лише у виняткових випадках, коли про підставу відводу (самовідводу) заявнику не могло бути відомо до спливу вказаного строку, але **не пізніше двох днів** із дня, коли заявник дізнався про таку підставу.

Якщо відвід заявляється повторно з підстав, розглянутих раніше, суд, який розглядає справу, залишає таку заяву без розгляду (ст. 39 ЦПК України).

Питання про відвід (самовідвід) судді може бути вирішено як до, так і після відкриття провадження у справі.

Питання про відвід судді вирішує суд, який розглядає справу. Суд задовольняє відвід, якщо доходить висновку про його обґрунтованість.

Якщо суд доходить висновку про необґрунтованість заявленого відводу і заява про такий відвід надійшла до суду **за три робочі дні** (або раніше) до наступного засідання, вирішення питання про відвід здійснюється суддею, який не входить до складу суду, що розглядає справу, і визначається у порядку, встановленому частиною першою статті 33 ЦПК України. Такому судді не може бути заявлений відвід.

Якщо заява про відвід судді надійшла до суду **пізніше ніж за три робочі дні** до наступного засідання, така заява не підлягає передачі на розгляд іншому судді, а питання про відвід судді вирішується судом, що розглядає справу.

Якщо питання про відвід судді неможливо розглянути в суді, в якому розглядається справа, то справа для вирішення питання про відвід передається до суду відповідної інстанції, найбільш територіально наближеного до цього суду.

Якщо на час подання заяви про відвід судді у суді здійснюють правосуддя менше трьох суддів, вирішення питання про відвід здійснюється в нарадчій кімнаті суддею, який розглядає справу чи вчиняє іншу процесуальну дію, про що виноситься ухвала.

Питання про відвід судді Великої Палати не підлягає передачі на розгляд іншому судді та розглядається Великою Палатою.

Питання про відвід вирішується невідкладно. Вирішення питання про відвід суддею, який не входить до складу суду, здійснюється протягом двох робочих днів, але не пізніше призначеного засідання по справі. У разі розгляду заяви про відвід суддею іншого суду - не пізніше десяти днів з дня надходження заяви про відвід. Відвід, який надійшов поза межами судового засідання, розглядається судом у порядку письмового провадження.

Суд вирішує питання про відвід судді без повідомлення учасників справи. За ініціативою суду питання про відвід судді може вирішуватися у судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Неявка учасників справи у судові засідання, в якому вирішується питання про відвід судді, **не перешкоджає розгляду судом питання про відвід судді.**

Питання про самовідвід судді вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу.

Питання про відвід секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача вирішується складом суду, що розглядає справу. Суд, який розглядає заяву про відвід, заслуховує особу, якій заявлено відвід, якщо вона бажає надати пояснення, а також думку учасників справи. Неявка особи, якій заявлено відвід, у судові засідання, в якому вирішується питання про відвід, не перешкоджає розгляду судом питання про відвід.

За результатами вирішення заяви про відвід суд постановляє ухвалу.

Наслідки відводу суду (судді)

У разі задоволення заяви про відвід судді, який розглядає справу одноособово, справа розглядається в тому самому суді іншим суддею, який визначається у порядку, встановленому статтею 33 ЦПК України.

У разі задоволення заяви про відвід одному із суддів або всьому складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, справа розглядається в тому самому суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведеного судді або іншим складом суддів, який визначається у порядку, встановленому статтею 33 ЦПК України.

Якщо після задоволення відводів (самовідводів) або за наявності підстав, зазначених у статті 37 ЦПК України, неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи, справа за розпорядженням голови суду **передається до іншого суду**, визначеного в порядку, встановленому ЦПК України.

ТЕМА 5. ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ. СУДОВІ ВИТРАТИ

1. Поняття і мета доказування в цивільному процесі.
2. Поняття та класифікація доказів у цивільному процесі, їх характерні риси.
3. Предмет доказування. Обставини, які не підлягають доказуванню. Розподіл між сторонами обов'язків по доказуванню.
4. Оцінка доказів.
5. Забезпечення доказів.
6. Судові доручення, процесуальний порядок їх виконання.
7. Поняття, види, значення судових витрат. Судовий збір. Витрати пов'язані з розглядом судової справи.
8. Ціна позову: поняття, порядок обчислення.
9. Відстрочка, розстрочка, зменшення розміру судових витрат. Звільнення від сплати судових витрат.
10. Розподіл судових витрат між сторонами.

Цивільне процесуальне доказування – це розумова та процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, що спрямована на встановлення істини у конкретній справі і вирішення спору між сторонами.

Структура цивільного процесуального доказування складається з наступних елементів: суб'єкти, об'єкти та зміст діяльності. Зміст діяльності складається зі способів і стадій.

Суб'єктами судового доказування у цивільному процесі є суд, особи, які беруть участь у справі, та інші учасники процесу, які мають матеріально-правову і процесуально-правову заінтересованість у вирішенні справи, і які відповідно до своїх процесуальних прав та обов'язків вчиняють дії, що мають значення для вирішення цивільної справи.

Основний суб'єкт доказування у цивільному процесі – суд першої інстанції. Суд вирішує всі питання, що виникають в процесі судового доказування, безпосередньо досліджує докази, представлені іншими суб'єктами доказування, перевіряє істинність даних, наданих в якості доказів, і в результаті їх оцінки встановлює фактичні обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Всі інші суб'єкти доказування зобов'язані довести в судовому засіданні ті факти, на які вони посилаються, відстоюючи таким чином свої інтереси чи інтереси, які доручені їм для захисту.

Об'єктами доказування є обставини, що підлягають встановленню для вирішення цивільної справи або здійснення окремої процесуальної дії.

Доказування складається з таких *стадій (etapів)*:

- 1) визначення предмету доказування у справі, тобто визначення кола фактів, що мають значення для правильного вирішення справи;

2) збирання доказів, тобто процесуальні дії з виявлення, витребування і подання доказів;

3) дослідження доказів, тобто їх безпосереднє сприйняття і аналіз з метою встановлення достовірності кожного з них, достатності їх сукупності для правильного визначення юридичних фактів, інших обставин, що мають значення для справи;

4) оцінка доказів, тобто їх логіко-правова кваліфікація, яка здійснюється судом (мається на увазі остаточна оцінка доказів, що віддзеркалюється у судовому рішенні).

Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Ознаки судових доказів :

1) докази - це будь-які дані, що містять інформацію про шукані факти;

2) докази - це дані, отримані судом із дотриманням певної процесуальної форми;

3) докази - це дані, отримані передбаченими у законі засобами доказування.

Функції доказів :

1) докази виступають як засоби організації дій з доказування, займаючи в структурі доказування проміжне місце між метою і результатом пізнавальної діяльності, тобто функція накопичення інформації;

2) відображально-інформаційна. Відповідно до цієї функції відомості про факти (інформація) можуть бути використані в процесі для досягнення істини у справі внаслідок того, що відтворюють факти реальної дійсності, є їхнім відображенням;

3) посвідчувальна, тобто обґрунтування висновків суду в рішенні. Судові докази виступають у цивільному процесі не тільки як засоби одержання знань, але вони є після оцінки доказів аргументами обґрунтування кінцевих висновків суду в рішенні (судовому акті).

Класифікація судових доказів:

1) **за способом (процесом) формування** докази поділяються на:

а) **первісні**. Первісними називають докази-першоджерела. Прикладом первісного доказу можуть бути джерело доказу (свідомість людини, предмет) і певним чином відображається в ньому

б) **похідні**. Похідними називають докази, які відтворюють зміст іншого доказу. Прикладом похідного - копія документа; показання свідка, який повідомляє суду відомості про шуканий факт зі слів іншої особи - очевидця події;

2) **за характером зв'язку** між змістом доказу і тими фактами, які необхідно встановити з тієї чи іншої справи, докази поділяються на:

а) **прямі**. На підставі прямого доказу можна зробити тільки один висновок: про наявність або відсутність факту, що доказується, оскільки зв'язок між доказом і фактом однозначний

б) **непрямі**. Непрямий доказ має з фактом, що доказується багатозначний зв'язок, що дозволяє суду зробити не один, а кілька ймовірних висновків про факт.

3) **за джерелом отримання** судові докази поділяються на:

а) **особисті**. До особистих доказів відносять показання свідків, висновки експертів.

б) **речові (предметні)**. До речових (предметним) - письмові і речові докази.

Згідно ч. 2 ст. 76 ЦПК України до засобів доказування відносяться:

- 1) письмові, речові і електронні докази;
- 2) висновки експертів;
- 3) показання свідків.

Дані отримані **не передбаченими законом засобами доказування**, доказами по цивільній справі не є.

Суд визначає які із представлених сторонами доказів можуть бути допущені та повинен керуватися правилами **належності, допустимості, достовірності і достатності доказів**.

Належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. З'ясувати **належність доказу** - це значить встановити, чи має він значення для справи. Такими, що мають значення для справи визнаються такі докази, які пов'язані з фактами, що складають предмет доказування, і в силу цього зв'язку можуть підтвердити або спростувати їх.

Визначити **допустимість доказу** - значить з'ясувати, чи отриманий він за допомогою передбачених законом засобів.

Суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування (ст. 78 ЦПК України).

Достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи (ст. 79 ЦПК України). Достовірність доказу - це такий ступень правдивості доказової інформації, яка дозволяє суду з високою ймовірністю переконатися у існуванні чи відсутності факту чи обставини, що встановлюється, а також визнати таку інформацію доказом.

Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування.

Факти, які повинні бути встановлені в справі, утворюють предмет доказування.

Предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Обов'язок доказування і подання доказів. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України.

Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи. *Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору,* з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених ЦПК України (ст. 81 ЦПК України).

Підстави звільнення від доказування.

Згідно ст. 82 ЦПК України **звільняються від доказування** обставини, визнані учасниками справи; обставини, визнані судом загальновідомими; факти, преюдиціально встановлені рішенням або вироком суду з раніше розглянутої справи.

1. Обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, тобто визнані факти.

Обставини, які визнаються учасниками справи, не підлягають доказуванню, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання. Обставини, які визнаються учасниками справи, зазначаються в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи, їхніх представників.

2. До другої групи відносяться так звані **загальновідомі факти**, тобто факти, відомі широкому невизначеному колу людей (перший критерій), у тому числі і складу суду, що розглядає справу (другий критерій). Обставини даної групи можуть мати різний ступінь відомості: світову (Чорнобильська катастрофа), регіональну (дата початку навігації у певному районі) і т.д.

3. Третю групу підстав звільнення від доказування становлять **преюдиціальні факти** - факти, встановлені або рішенням суду у цивільній, господарській або адміністративній справі, або вироком суду, що набрало законної сили.

Відповідно до ст. 82 ЦПК України:

- обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом;

- обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, проте можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені;

- вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для суду, що

розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою.

Обставини, встановлені рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, підлягають доказуванню в загальному порядку при розгляді справи судом.

Показання свідків, порядок їх дослідження. Імунітет свідка

Під показаннями свідків розуміються повідомлення про відомі свідкові обставини, що мають значення для справи (ч. 1 ст. 90 ЦПК України).

Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини.

Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані. За відсутності можливості допитати особу, яка надала первинне повідомлення, показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами ЦПК України.

Відповідно до ст. 92 ЦПК України сторони, треті особи та їхні представники за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено ЦПК України, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

Особливості допиту сторін, третіх осіб та їх представників.

1) сторони, треті особи та їхні представники можуть бути допитані як свідки тільки за їх згодою; 2) ініціатором допиту може бути як позивач чи відповідач, а також суд; 3) вказані особи можуть бути допитані як свідки тільки про відомі їм обставини, що мають значення для справи; 4) вказані особи дають показання як свідки згідно із правилами, встановленими ЦПК УКРАЇНИ; 5) вказані особи мають право відмовитись від давання показань при наявності підстав, встановлених ЦПК України (правовий імунітет).

Виклик свідка. Виклик свідка здійснюється за заявою учасника справи. У заяві про виклик свідка зазначаються його ім'я, місце проживання (перебування) або місце роботи, обставини, які він може підтвердити.

Заява про виклик свідка має бути подана до або під час підготовчого судового засідання, а якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, - до початку першого судового засідання у справі.

В ухвалі про відкриття провадження у справі або в іншій ухвалі, якою суд вирішує питання про виклик свідка, **суд попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання чи відмову від давання показань** на вимогу суду (ст. 91 ЦПК України).

Письмове опитування учасників справи як свідків.

Учасник справи має право поставити в першій заяві по суті справи, що ним подається до суду, **не більше десяти запитань** іншому учаснику справи про обставини, що мають значення для справи.

Учасник справи, якому поставлено питання позивачем, зобов'язаний надати вичерпну відповідь окремо на кожне питання по суті.

На запитання до учасника справи, який є юридичною особою, відповіді надає її керівник або інша посадова особа за його дорученням.

Відповіді на запитання подаються до суду учасником справи - фізичною особою, керівником або іншою посадовою особою особи у формі заяви свідка **не пізніше як за п'ять днів до підготовчого засідання**, а у справі, що розглядається в порядку спрощеного провадження, - до першого судового засідання. Копія такої заяви свідка у той самий строк надсилається учаснику справи, який поставив письмові запитання.

Учасник справи має **право відмовитися від надання відповіді на поставлені запитання**: 1) з підстав, визначених ЦПК України (імунітет свідка); 2) якщо поставлене запитання не стосується обставин, що мають значення для справи; 3) якщо учасником справи поставлено більше десяти запитань.

Процедура допиту свідків у суді. Кожний свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показань, не можуть перебувати в залі судового засідання під час розгляду справи.

Перед допитом свідка головуєчий установлює його особу, вік, рід занять, місце проживання і стосунки зі сторонами й іншими учасниками справи, роз'яснює його права і з'ясовує, чи не відмовляється свідок із встановлених законом підставах від давання показань.

Відмова від давання показань приймається судом шляхом постановлення ухвали.

Допит свідка розпочинається з пропозиції суду розповісти все, що йому особисто відомо у справі, після чого першою ставить питання особа, за заявою якої викликано свідка, а потім інші учасники справи в черговості, передбаченій ЦПК України.

Головуючий у судовому засіданні та інші судді можуть ставити свідкові питання в будь-який час його допиту.

Головуючий у судовому засіданні та інші судді мають право з'ясовувати суть відповіді свідка на питання учасників справи, а також ставити питання свідку після закінчення його допиту учасниками справи.

Головуючий має право за заявою учасників справи знімати питання, поставлені свідку, якщо вони за змістом ображають честь чи гідність особи, є навідними або не стосуються предмета розгляду.

Кожний допитаний свідок залишається в залі судового засідання до закінчення розгляду справи. Суд може дозволити допитаним свідкам залишити залу засідання суду до закінчення розгляду справи за згодою сторін.

Свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному засіданні за його власною заявою, заявою сторін та інших учасників справи або з ініціативи суду. Під час дослідження інших доказів свідкам можуть ставити питання сторони, інші учасники справи, суд.

Суд може одночасно допитати свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях.

Свідок, який не може прибути у судові засідання внаслідок хвороби, старості, інвалідності або з інших поважних причин, допитується судом у місці його проживання (перебування) (ст. 230 ЦПК України).

Свідок, даючи показання, **може користуватися записами лише в тих випадках**, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко зберегти в пам'яті. Ці записи подаються судові та учасникам справи і можуть бути приєднані до справи за ухвалою суду (ст. 232 ЦПК України).

Порядок допиту малолітніх і неповнолітніх свідків.

Допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей.

Свідкам, які **не досягли шістнадцятирічного віку**, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

Свідок, який **не досяг шістнадцятирічного віку**, після закінчення його допиту видаляється із зали судового засідання, крім випадків, коли суд визнав необхідною присутність цього свідка в залі судового засідання (ст. 232 ЦПК України).

Оголошення показань свідків. У разі відкладення розгляду справи показання свідків, зібрані за судовими дорученнями в порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, або показання, дані ними у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, повинні бути оголошені і досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, якщо участь цих свідків у новому судовому засіданні є неможливою. Учасники справи мають право висловити своє ставлення до цих показань і дати щодо них свої пояснення.

Імунітет свідка – це надане законом право свідка відмовитися від дачі показань в силу родинних відносин або службових обов'язків.

Фізична особа не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів. Особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови (ст. 71 ЦПК України).

Не можуть бути допитані як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору, - про такі відомості (наприклад, нотаріуси; особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація з усиновлення; та ін.);

3) священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих.

4) судді та присяжні - про обставини обговорення в парадній кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю;

5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв - без згоди дипломатичного представника.

Письмові докази. *Письмовими доказами* є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору (ч. 1 ст. 95 ЦПК України). Письмові докази звичайно визначаються як предмети, на яких за допомогою знаків виражені думки, що містять відомості про факти, які мають значення для вирішення справи.

Законодавство дає приблизний перелік видів письмових доказів, які використовуються у цивільному процесі (будь-які документи, акти, довідки, переписка службового або особистого характеру або витяги з них).

Письмові докази **класифікуються** за декількома ознаками:

1) за суб'єктом, від якого надходять письмові докази, прийнято розрізняти **офіційні і неофіційні** (приватні) письмові докази. Офіційні письмові докази визначаються як документи, що надходять від державних органів, державних та суспільних установ, підприємств, організацій. Неофіційними називають документи, що надходять від громадян;

2) за змістом письмові докази підрозділяються на розпорядницькі та інформаційні (довідково-інформаційні).

3) за формою письмові докази підрозділяються на документи простої і кваліфікованої письмової форми.

4) за характером джерела формування письмові докази діляться на оригінали і копії. Від копії варто відрізняти **дублікат документа** - повторно виданий (складений) документ, що має з оригіналом однакову юридичну чинність.

Учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до закону. Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом.

Копії документів вважаються засвідченими належним чином, якщо їх засвідчено в порядку, встановленому чинним законодавством.

Учасник справи, який подає письмові докази в копіях (електронних копіях), повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу письмового доказу.

Учасник справи підтверджує відповідність копії письмового доказу оригіналу, який заходиться у нього, своїм підписом із зазначенням дати такого засвідчення.

Іноземний офіційний документ, що підлягає дипломатичній або консульській легалізації, може бути письмовим доказом, якщо він легалізований у встановленому порядку.

Порядок витребування і надання до суду письмових доказів у цивільних справах. Учасник справи, *у разі неможливості самотійно надати докази*, вправі подати клопотання про витребування доказів судом.

У клопотанні повинно бути зазначено:

- 1) який доказ витребується;
- 2) обставини, які може підтвердити цей доказ, або аргументи, які він може спростувати;
- 3) підстави, з яких випливає, що цей доказ має відповідна особа;
- 4) вжиті особою, яка подає клопотання, заходи для отримання цього доказу самотійно, докази вжиття таких заходів та (або) причини неможливості самотійного отримання цього доказу.

У разі задоволення клопотання суд своєю ухвалою витребує відповідні докази.

Особи, які не мають можливості подати доказ, який витребує суд, або не мають можливості подати такий доказ у встановлені строки, **зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів** з дня вручення ухвали.

У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, а також за неподання таких доказів з причин, визнаних судом неповажними, суд застосовує до відповідної особи **заходи процесуального примусу**, передбачені ЦПК України (ст.ст. 143-148). Притягнення винних осіб до відповідальності не звільняє їх від обов'язку подати витребувані судом докази.

У разі неподання учасником справи з неповажних причин або без повідомлення причин доказів, витребуваних судом, суд залежно від того, яка особа ухиляється від їх подання, а також яке значення мають ці докази, **може визнати обставину**, для з'ясування якої витребувався доказ, або відмовити у його визнанні, або може здійснити розгляд справи за наявними в ній доказами, або, у разі неподання таких доказів позивачем, - також залишити позовну заяву без розгляду (ст. 84 ЦПК України).

Дослідження письмових доказів.

Письмові докази, у тому числі протоколи їх огляду, складені за судовим дорученням або в порядку забезпечення доказів, за клопотанням

учасника справи оголошуються в судовому засіданні або пред'являються йому, а в разі необхідності - також свідкам, експертам, спеціалістам чи перекладачам для ознайомлення.

Жодні докази, у тому числі і письмові, не мають для суду заздалегідь установленної чинності.

Речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи (ч. 1 ст. 97 ЦПК України).

При неможливості доставки речових доказів до суду через їхню громіздкість або з інших причин закон дозволяє їх **огляд за їх місцезнаходженням**. Про дату, час і місце огляду доказів за їх місцезнаходженням повідомляються учасники справи. Неявка цих осіб не є перешкодою для проведення огляду.

Про огляд доказів за їх місцезнаходженням складається **протокол**, що підписується всіма особами, які беруть участь в огляді. До протоколу додаються разом з описом усі складені або звірені під час огляду на місці плани, креслення, копії документів, а також зроблені під час огляду фотознімки, електронні копії доказів, відеозаписи тощо (ст. 85 ЦПК України).

Речові докази, що ***швидко псуються, негайно*** оглядаються судом з повідомленням про призначений огляд учасників справи. Неявка цих осіб не перешкоджає огляду речових доказів.

Зберігання речових доказів. Речові докази до набрання рішенням законної сили зберігаються в **матеріалах справи** або за окремим описом здаються до **камери схову речових доказів суду**. Речові докази, що ***не можуть бути доставлені до суду***, зберігаються за їх місцезнаходженням за ухвалою суду; вони повинні бути докладно описані та опечатані, а в разі необхідності - сфотографовані.

Повернення речових доказів. Речові докази після огляду та дослідження їх судом повертаються особам, від яких вони були одержані, якщо такі особи заявили про це клопотання і якщо його задоволення можливе без шкоди для розгляду справи.

Дослідження речових доказів. Речові докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках - також експертам, спеціалістам і свідкам.

Електронні докази. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання,

інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

Специфічними **ознаками електронних засобів доказування** є:

- 1) необхідність застосування технічних та програмних засобів через неможливість їх сприйняття без використання зазначених засобів;
- 2) наявність технічного носія інформації та специфічних реквізитів технічного характеру, які необхідно врахувати при дослідженні та оцінці таких доказів.

Ефективним способом процесуального оформлення електронних доказів є використання електронного підпису.

Відповідно до п.12 ст. 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 05 жовтня 2017 року, **електронний підпис** – електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис.

Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу **не вважається письмовим доказом**.

Зберігання та повернення оригіналів електронних доказів. Оригінали або копії електронних доказів **зберігаються у суді в матеріалах справи**.

За клопотанням особи, яка надала суду оригінал електронного доказу на матеріальному носії, суд повертає такий матеріальний носій, на якому міститься оригінал доказу, цій особі після дослідження вказаного електронного доказу, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи, або після набрання судовим рішенням законної сили. У матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія електронного доказу або витяг з нього (ст. 101 ЦПК України).

Електронні докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їх місцезнаходженням. Про дату, час і місце огляду доказів за їх місцезнаходженням повідомляються учасники справи. Неявка цих осіб не є перешкодою для проведення огляду.

Суд може призначити експертизу для встановлення та фіксування змісту веб-сайту (сторінки), інших місць збереження даних в мережі Інтернет за умови, якщо це потребує спеціальних знань і не може бути здійснено судом самостійно або із залученням спеціаліста (ст. 85 ЦПК України).

Дослідження електронних доказів.

Електронні докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках - також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення електронні докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на

питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством (ч. 1 ст. 102 ЦПК України).

Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. ***Предметом висновку експерта не можуть бути питання права.***

Висновок експерта **викладається у письмовій формі** і приєднується до справи.

Суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку.

Висновок експерта для суду не є обов'язковим і оцінюється судом за внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів.

Висновок експертну галузі права – це опис результатів дослідження, аналіз та наукова оцінка об'єкту експертизи, а саме нормативно-правового акту на предмет правозастосування щодо аналогії права (закону) або тлумачення змісту норм іноземного права.

Експертом з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступень та є визнаним фахівцем у галузі права (ч. 1 ст. 73 ЦПК України).

Учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо:

- 1) застосування аналогії закону чи аналогії права;
- 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

Висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи (ст. 114 ЦПК України).

Висновок експерта у галузі права ***не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим*** для суду.

Судові доручення, порядок їх дачі та виконання

Судове доручення щодо збирання доказів – це спосіб сприяння суду в збиранні доказів, які мають значення для вирішення справи.

Суд, який розглядає справу або заяву про забезпечення доказів, в разі виникнення потреби в збиранні доказів ***за межами його територіальної юрисдикції*** доручає відповідному суду вчинити певні процесуальні дії.

Суддя може доручити іншому суду збирання доказів лише тоді, коли для нього ці дії вкрай складні або навіть неможливі. Предметом судового доручення можуть бути одержання пояснення сторін і третіх осіб, показання свідків, висновку експертів, огляд і дослідження речових і письмових доказів.

В ухвалі про судове доручення коротко викладається суть справи, що розглядається, зазначаються особи, які беруть у ній участь, обставини, що підлягають з'ясуванню, докази, які повинен зібрати суд, що виконує

доручення, зокрема перелік питань, поставлених учасниками справи та судом свідку (ч. 2 ст. 87 ЦПК України).

Виконання судових доручень щодо збирання доказів. Ухвала про судові доручення **невідкладно** виконується судом, якому вона адресована, за правилами ЦПК України, які встановлюють порядок вчинення відповідних процесуальних дій.

Про виконання або про неможливість виконання з об'єктивних причин судового доручення постановляється **ухвала**, яка з протоколами про вчинення процесуальних дій і всіма зібраними на виконання судового доручення матеріалами невідкладно надсилається до суду, що розглядає справу.

У разі необхідності виконання судових доручень щодо збирання доказів здійснюється у судовому засіданні у встановленому ЦПК України порядку. Учасники справи повідомляються про дату, час і місце вчинення процесуальної дії судом, який виконує доручення, проте їх неявка не є перешкодою для виконання доручення (ст. 88 ЦПК України).

Забезпечення доказів. ***Забезпечення доказів*** – це оперативне закріплення у встановленому цивільним процесуальним законом порядку відомостей про факти, яке вчиняється суддею з метою використання їх в якості доказів при розгляді й вирішенні цивільних справ у суді.

Способами забезпечення судом доказів є:

- 1) допит свідків;
- 2) призначення експертизи;
- 3) витребування та (або) огляд доказів, у тому числі за їх місцезнаходженням;
- 4) заборона вчиняти певні дії щодо доказів та зобов'язання вчинити певні дії щодо доказів.

Огляд – це процесуальна дія, спрямована на пошук фактичних даних, які стосуються справи, шляхом огляду стану і ознак різних об'єктів дійсності, у тому числі з використанням науково-технічних засобів (освітлювальних, оптичних, вимірювальних приладів).

Про огляд доказів за їх місцезнаходженням складається **протокол**, що підписується всіма особами, які беруть участь в огляді. До протоколу додаються разом з описом усі складені або звірені під час огляду на місці плани, креслення, копії документів, а також зроблені при час огляду фотознімки письмових і речових доказів, відеозаписи тощо (ст. 85 ЦПК України).

Заява про забезпечення доказів може бути подана до суду як до, так і після подання позовної заяви.

Забезпечення доказів до подання позовної заяви здійснюється судом першої інстанції за місцезнаходженням засобу доказування або за місцем, де повинна бути вчинена відповідна процесуальна дія. Забезпечення доказів після подання позовної заяви здійснюється судом, який розглядає справу.

У разі подання заяви про забезпечення доказів до подання позовної заяви заявник повинен подати позовну заяву **протягом десяти днів** з дня

постановлення ухвали про забезпечення доказів. У разі неподання позовної заяви у зазначений строк, повернення позовної заяви або відмови у відкритті провадження суд скасовує ухвалу про вжиття заходів забезпечення доказів не пізніше наступного дня після закінчення такого строку або постановлення судом ухвали про повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження.

Заява про забезпечення доказів підписується заявником або його представником. До заяви, яка подана представником заявника, має бути додано документ, що підтверджує його повноваження.

За подання заяви про забезпечення доказів **сплачується судовий збір** у розмірі, встановленому законом. Документ, що підтверджує сплату судового збору, додається до заяви.

Заява про забезпечення доказів розглядається в судовому засіданні в загальному порядку, передбаченому ЦПК України, **не пізніше п'яти днів** з дня її надходження до суду.

За результатами розгляду заяви про забезпечення доказів суд постановляє ухвалу про задоволення чи відмову у задоволенні заяви.

У разі задоволення заяви суд в ухвалі зазначає доказ, а також дії, що необхідно вчинити для його забезпечення. Оскарження ухвали про забезпечення доказів не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає розгляду справи.

Ухвала про забезпечення доказів (крім забезпечення доказів шляхом допиту свідків, призначення експертизи, огляду доказів) є виконавчим документом та виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових рішень (ст. 118 ЦПК України).

Витрати, що пов'язані із забезпеченням доказів, відшкодовуються в порядку, встановленому ЦПК України для відшкодування судових витрат (ст. 119 ЦПК України).

Оцінка судових доказів – це складна процесуальна і одночасно розумова діяльність суду, а також учасників справи, що має місце на всіх стадіях цивільного процесу.

Згідно ч. 1 ст. 89 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Відповідно до ч. 2 ст. 89 ЦПК України жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили.

Судові витрати – це витрати держави, що покладаються на державний бюджет України, а також на заінтересованих у справі осіб, з приводу та у зв'язку з розглядом і вирішенням цивільної справи у суді загальної юрисдикції.

Згідно ст. 133 ЦПК України **судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи.**

Судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень.

Розмір судового збору, порядок його сплати і звільнення від сплати встановлюються Законом України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року.

Розрізняють два види судового збору: **пропорційний і фіксований**.

Фіксований судовий збір обчислюється у твердих ставках - у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду.

Пропорційний судовий збір обчислюється у відсотковому співвідношенні до ціни позову.

Ціна позову – це грошове вираження майнових вимог позивача. Її треба визначати тільки відносно майнових вимог.

Судовий збір **НЕ сплачується** за подання:

- заяви про перегляд Верховним Судом судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;

- заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;

- заяви про поворот виконання судового рішення;

- заяви про винесення додаткового судового рішення та в інших випадках, передбачених Законом України «Про судовий збір».

Від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях ЗВІЛЬНЯЮТЬСЯ:

- 1) позивачі – у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі;

- 2) позивачі – у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи;

- 3) позивачі – у справах про стягнення аліментів, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення та інші позивачі у випадках передбачених Законом України «Про судовий збір».

Судовий збір перераховується у **безготівковій або готівковій формі**.

Підстави для повернення судового збору.

- 1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом (у цьому випадку судовий збір повертається в розмірі переплаченої суми);

- 2) повернення заяви або скарги;

- 3) відмови у відкритті провадження у справі;

- 4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям позивача або за його клопотанням);

- 5) закриття провадження у справі.

Судові витрати, пов'язані із розглядом справи – це грошові суми, що стягуються з юридично заінтересованих у вирішенні справи осіб, з метою покриття витрат на розгляд і вирішення справи в суді.

До **витрат, пов'язаних з розглядом судової справи**, належать:

- 1) витрати на професійну правничу допомогу.
- 2) витрати пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи.
- 3) витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи.
- 4) витрати пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Разом з **першою заявою по суті** спору кожна сторона подає до суду **попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат**, які вона понесла і які очікує понести в зв'язку із розглядом справи.

У разі **неподання стороною попереднього розрахунку** суми судових витрат **суд може відмовити** їй у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору.

Сутність **зустрічного забезпечення судових витрат відповідача** полягає в тому, що суд за клопотанням відповідача зобов'язує позивача внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача, пов'язаних з розглядом справи. Відповідно до змісту ст. 135 ЦПК України, таке забезпечення може бути застосоване у таких випадках:

- якщо позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов;
- якщо позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування судових витрат відповідача у разі відмови у позові;
- якщо суду надані докази того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування судових витрат відповідача у разі відмови у позові.

Сума забезпечення витрат на професійну правничу допомогу **визначається судом** з урахуванням приписів ЦПК України, а також їх документального обґрунтування. У разі невнесення у визначений судом строк коштів для забезпечення витрат на професійну правничу допомогу суд за клопотанням відповідача має право залишити позов без розгляду.

Розподіл судових витрат

Судовий збір **покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог**.

Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

- 1) у разі задоволення позову – на **відповідача**;
- 2) у разі відмови в позові – на **позивача**;
- 3) у разі **часткового задоволення позову** – на **обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог**.

У разі укладення *мирової угоди* до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову.

Якщо сторони під час укладення мирової угоди не передбачили порядку розподілу судових витрат, кожна сторона у справі несе половину судових витрат.

У разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача.

ТЕМА 6. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ. СУДОВІ ВИКЛИКИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ. ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

1. Поняття, значення та види цивільних процесуальних строків
2. Обчислення, зупинення, поновлення і продовження процесуальних строків
3. Судові виклики і повідомлення.
4. Заходами процесуального примусу

Процесуальні строки – період часу, встановлений законом або судом, протягом якого повинна бути зроблена певна процесуальна дія судом, сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі.

За способом встановлення розрізняють два види процесуальних строків: **законні і судові**.

Законні строки – це ті строки, вказівка на які міститься в нормах ЦПК України і які не можуть бути змінені з волі суб'єктів цивільного судочинства.

Судовий строк – строк, встановлений за розсудом суду. До даного виду відносяться строки: а) не встановлені законом; б) обумовлені конкретними обставинами справи; в) обумовлені судом або суддею.

Відповідно до ст. 121 ЦПК України суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства.

Обчислення, зупинення, поновлення і продовження процесуальних строків

Процесуальні строки, встановлені законом або судом, **обчислюються** роками, місяцями і днями, а також можуть визначатися вказівкою на подію, що повинна неминуче настати.

У відповідності зі ст. 69 ЦПК України **перебіг процесуального строку** починається з **наступного дня** після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Строк, **обчислюваний роками**, закінчується у відповідні місяць і число останнього року строку.

Строк, **обчислюваний місяцями**, закінчується у відповідне число останнього місяця строку. Якщо закінчення строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що відповідного числа не має, строк закінчується в останній день цього місяця.

Якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день.

Перебіг строку, закінчення якого пов'язано з подією, яка повинна неминуче настати, закінчується наступного дня після настання події.

Останній день строку триває **до 24 години**, але коли в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий час закінчується раніше, строк закінчується в **момент закінчення цього строку**.

Строк **не вважається пропущеним**, якщо до його закінчення заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здані на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку (ст. 124 ЦПК України).

Зупинення процесуальних строків. Зупинення провадження у справі зупиняє перебіг процесуальних строків. З дня відновлення провадження перебіг процесуальних строків продовжується (ст. 125 ЦПК України).

Перелік обставин, з якими закон пов'язує припинення провадження по справі закріплений у ст.ст. 251, 252 ЦПК України (смерть або оголошення фізичної особи померлою; перебування учасника справи у довгостроковому службовому відрядженні; розшук відповідача; та ін.).

Строк встановлений законом, може бути **продовжений** лише у випадку прямої вказівки ЦПК України. Так, згідно ч. 2 ст. 127 ЦПК України встановлений судом процесуальний строк **може бути продовжений** судом за заявою учасника справи, поданою до закінчення цього строку, чи з ініціативи суду. Заява про продовження процесуального строку, встановленого судом, розглядається судом, який встановив строк, без повідомлення учасників справи.

Судові виклики і повідомлення.

Про дату, час і місце судового засідання чи вчинення відповідної процесуальної дії суд повідомляє учасників справи за допомогою судових повісток.

Явка учасників є обов'язковою	Явка учасників є необов'язковою
Суд викликає учасників справи у судове засідання	Суд повідомляє учасників справи про дату, час і місце судового засідання
Судові виклики здійснюються судовими повістками про виклик	Судові повідомлення здійснюються судовими повістками-повідомленнями.
Судова повістка про виклик повинна бути вручена не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання	судова повістка-повідомлення – завчасно

Судова повістка **надсилається** на офіційну електронну адресу відповідного учасника справи, у випадку наявності у нього офіційної електронної адреси або разом із розпискою **рекомендованим листом** з повідомленням про вручення у випадку, якщо така адреса відсутня, або через кур'єрів за адресою, зазначеною стороною чи іншим учасником справи.

Стороні чи її представникові за їхньою згодою можуть бути видані судові повістки для вручення відповідним учасникам судового процесу. Судова повістка може бути вручена **безпосередньо в суді**, а у разі

відкладення розгляду справи про дату, час і місце наступного засідання може бути повідомлено під розписку.

Судова повістка юридичній особі направляється за її місцезнаходженням або за місцезнаходженням її представництва, філії, якщо позов виник у зв'язку з їхньою діяльністю.

Відповідач, третя особа, свідок, **зарєєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме**, а також заінтересована особа у справах про видачу обмежувального припису викликаються до суду через **оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України**, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а у разі розгляду справи про видачу обмежувального припису - **не пізніше 24 годин** до дати відповідного судового засідання. З опублікуванням оголошення про виклик особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи.

Порядок вручення судових повісток.

У випадку відсутності в адресата офіційної електронної адреси судові повістки, адресовані фізичним особам, **вручаються їм під розписку**, а юридичним особам - відповідній службовій особі, яка розписується про одержання повістки.

Розписка про одержання судової повістки з поміткою про дату вручення в той самий день особами, які її вручали, повертається до суду.

Якщо особу, якій адресовано судову повістку, не виявлено в місці проживання, повістку під розписку **вручають будь-кому з повнолітніх членів сім'ї, які проживають разом з нею**. У такому випадку особа, якій адресовано повістку, вважається належним чином повідомленою про час, дату і місце судового засідання, вчинення іншої процесуальної дії.

У разі відсутності адресата (будь-кого з повнолітніх членів його сім'ї) особа, яка доставляє судову повістку, **негайно повертає її до суду** з поміткою про причини невручення.

Вручення судової повістки представникові учасника справи вважається врученням повістки і цій особі.

Якщо особа не проживає за адресою, повідомленою суду, судова повістка може бути надіслана за місцем її роботи.

У разі відмови адресата одержати судову повістку особа, яка її доставляє, робить відповідну помітку на повістці і повертає її до суду. Особа, яка відмовилася одержати судову повістку, вважається повідомленою.

Розшук відповідача.

Якщо місце перебування відповідача **в справах за позовами про стягнення аліментів або про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи**, невідоме, суд ухвалою оголошує його **розшук**. Розшук проводиться органами Національної поліції України, а витрати на його проведення стягуються з відповідача в дохід держави за рішенням суду.

Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених ЦПК України випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Заходи процесуального примусу *застосовуються судом шляхом постановлення ухвали.*

Застосування до особи заходів процесуального примусу не звільняє її від виконання обов'язків, встановлених ЦПК України

Види заходів процесуального примусу:

1) **попередження**; Це примусовий захід, що застосовується судом до учасників цивільного процесу та інших осіб, які присутні у судовому засіданні, за порушення порядку під час його проведення або невиконання розпоряджень головуєчого.

2) **видалення із зали судового засідання**; Це примусовий захід, що застосовується судом до учасників цивільного процесу та інших осіб, які присутні у судовому засіданні, за **повторне** порушення порядку під час його проведення або невиконання розпоряджень головуєчого.

3) **тимчасове вилучення доказів для дослідження судом**; Це примусовий захід, що застосовується судом у разі неподання письмових, речових чи електронних доказів, що витребувані судом, без поважних причин або без повідомлення причин їх неподання.

4) **привід**; Привід свідка – це примусове доставляння свідка до зали судового засідання для дачі ним показань. Про привід суд постановляє **ухвалу**, в якій зазначає ім'я фізичної особи, яка підлягає приводу, місце проживання, роботи чи навчання, підстави застосування приводу, коли і куди ця особа повинна бути доставлена, кому доручається здійснення приводу.

Ухвала про привід у суд передається для виконання до відповідного органу Національної поліції України за місцем провадження у справі або за місцем проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу.

5) штраф.

Суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (у 2021 році – від 681 грн. до 6810 грн.) у випадках:

1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу;

2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству;

3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин;

4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк;

5) порушення заборон, встановлених частиною дев'ятою статті 203 ЦПК України.

Ухвалу про стягнення штрафу ***може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду вищої інстанції***. Оскарження такої ухвали не перешкоджає розгляду справи. Постанова суду апеляційної інстанції за результатами перегляду ухвали про накладення штрафу є остаточною і оскарженню не підлягає.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД, СИСТЕМА ТА ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

1. Поняття цивільного процесуального права, його предмет, метод і система.
2. Джерела цивільного процесуального права.
3. Поняття та види цивільного судочинства (процесу), його завдання. Стадії цивільного процесу.
4. Наука цивільного процесуального права, її предмет, метод і система, роль в подальшому удосконаленні і розвитку законодавства про цивільне судочинство.
5. Поняття принципів цивільного процесуального права, їх значення і система.

Література: 1, 3, 6, 9, 13, 19, 21, 36, 38, 45, 81, 84, 90-92, 133, 240, 258, 278-279, 285-287, 291, 310.

ТЕМА 2. ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

1. Поняття цивільних процесуальних правовідносин та їх особливості.
2. Підстави виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних відносин.
3. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин і їх класифікація.
4. Зміст і об'єкт цивільних процесуальних правовідносин.

Література: 1, 3, 9, 19, 21, 36, 58, 148.

ТЕМА 3. СТОРОНИ ТА ТРЕТІ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ, ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ. ІНШІ УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1. Поняття, ознаки сторін в цивільному процесі, їх процесуальні права та обов'язки.
2. Процесуальна співучасть. Поняття неналежності сторін до справи. Поняття і підстави правонаступництва.
3. Поняття і види третіх осіб в цивільному процесі.
4. Поняття, значення, функції та види представництва в цивільному процесі.
5. Поняття та види осіб, які є іншими учасниками.

Література: 1, 3, 9, 15, 19, 21, 36, 57, 62, 87, 109, 153, 186, 253, 260, 261, 267, 271.

ТЕМА 4. ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ

1. Поняття та види цивільної юрисдикції.
2. Предметна та суб'єктна юрисдикція. Справи, що відносяться до юрисдикції загальних судів.
3. Інстанційна юрисдикція. Територіальна юрисдикція (підсудність): загальна, альтернативна, виключна.
4. Порядок передачі справи з одного суду до іншого... Недопустимість спорів про підсудність.
5. Склад суду. Порядок відводу судді, секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача та його правові наслідки

Література: 1, 3, 9, 19, 21, 36, 59, 75, 89, 98, 158, 161, 168, 201, 208, 230, 235.

ТЕМА 5. ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ. СУДОВІ ВИТРАТИ

1. Поняття і мета доказування в цивільному процесі.
2. Поняття та класифікація доказів у цивільному процесі. Види засобів доказування
3. Достатність і достовірність доказів. Належність доказів і допустимість засобів доказування.
4. Поняття предмету доказування. Обставини, які не підлягають доказуванню. Оцінка доказів та її види. Правила оцінки доказів.
5. Забезпечення доказів.
6. Судові доручення, процесуальний порядок їх виконання.
7. Поняття, види, значення судових витрат. Судовий збір. Витрати пов'язані з розглядом судової справи. Ціна позову:
8. Відстрочка, розстрочка, зменшення розміру судових витрат. Звільнення від сплати судових витрат. Розподіл судових витрат між сторонами.

Література: 1, 3, 9, 19, 21, 36, 73, 96, 209, 227.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

З ДИЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА» (ДЛЯ ЗАЛІКУ)

1. Поняття, предмет і метод, система цивільного процесуального права України.
2. Конституція України про право громадян на судовий захист. Форми захисту прав і законних інтересів громадян і організацій.
3. Джерела цивільного процесуального права України.
4. Загальна характеристика Закону України «Про судоустрій і статус суддів».
5. Дія цивільних процесуальних норм в часі, просторі та за колом осіб.
6. Види цивільного судочинства. Стадії цивільного процесу.
7. Принципи цивільного процесуального права України і їх значення.
8. Поняття і ознаки цивільних правовідносин. Підстави виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин.
9. Цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність.
10. Суб'єкти та об'єкти цивільних процесуальних відносин.
11. Суд – як обов'язковий суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин. Склад суду.
12. Відводи суду та інших учасників цивільного процесу.
13. Цивільна юрисдикція та її види. Поняття та види територіальної юрисдикції (підсудності).
14. Учасники справи, їх процесуальні права та обов'язки.
15. Поняття сторін у цивільному процесі. Права та обов'язки сторін.
16. Співучасть у цивільному процесі.
17. Поняття неналежного відповідача та порядок його заміни.
18. Поняття процесуального правонаступництва.
19. Поняття і види третіх осіб в цивільному процесі України.
20. Участь в цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права та свободи інших осіб.
21. Поняття, підстави та види судового представництва. Обсяг і оформлення повноважень представника в суді.
22. Підстави і порядок припинення представництва в суді.
23. Інші учасники судового процесу.
24. Поняття доказування в цивільному процесі.
25. Поняття і ознаки судових доказів. Належність, допустимість, достовірність і достатність доказів
26. Предмет доказування. Обов'язок доказування і подання доказів. Підстави звільнення від доказування.
27. Показання свідків, порядок їх дослідження Імунітет свідка.

28. Письмові, речові та електронні докази. Порядок їх витребування (надання) та дослідження.

29. Висновок експерта, його зміст та особливості оцінки. Висновок експерта у галузі права.

30. Судові доручення, порядок їх дачі та виконання.

31. Забезпечення доказів. Підстави й порядок забезпечення доказів.

32. Оцінка судових доказів.

33. Поняття, значення та види цивільних процесуальних строків.

34. Обчислення, зупинення, поновлення і продовження процесуальних строків.

35. Поняття та види судових витрат.

36. Судовий збір.

37. Витрати пов'язані із розглядом справи. Попереднє визначення суми судових витрат та їх попередня оплата.

38. Розподіл судових витрат.

39. Поняття, передумови і призначення цивільної процесуальної відповідальності.

40. Заходи процесуального примусу.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ «ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА»

Нормативно - правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст.141.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №41-44. Ст.356
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.04. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №40-42. Ст.492.
4. Кодекс законів про працю : Закон України від 10.11.1971. *Відомості Верховної Ради України УРСР*. 1971. №50. Ст.375
5. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.02. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №21-22. Ст.135
6. Про третейські суди : Закон України від 11.05.04. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №35. Ст.412.
7. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.14 №1697-VII. *Голос України*. № 206(5956) від 25.10.14.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №18. Ст. 282.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 липня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 56. Ст. 545.
10. Про нотаріат : Закон України від 02.09.93. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. Ст. 383.
11. Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Закон України від 01.02.98. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. №20. Ст.99.
12. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.
13. Про міжнародне приватне право: Закон України від 25.06.05. *Відомості Верховної Ради України*. 200. № 32 Ст. 422.
14. Про доступ до судових рішень. Закон України від 22.12.05. *Голос України*. 2006. № 15. Ст. 128.
15. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
16. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України,

Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88 «Правилами опіки і піклування»

Навчальна література

1. Балюк М.І., Луспеник Д.Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції. Серія «Судова практика». Х.: Харків юридичний. 2008. 708.
2. Васильев С.В. Гражданский процесс: Учебное пособие. Издание второе, дополненное. Х.: ООО «Одиссей», 2007. 512 с.
3. Васильєв С.В. Цивільний процес : підручник. К.: Алерта. 2019. 506 с.
4. Васильєв С.В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Х. : Ескада, 2009. 448 с.
5. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник (для підготовки до іспитів і тестування) / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 430 с.
6. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. М.: Норма, 2003. 240с.
7. Мінченко Р.М., Погрібний С.О., Андронов І.В. Цивільний процес України: підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. Р.М. Мінченко. Х.: ОЛДІ-ПЛЮС. 2014. 720 с.
8. Окреме провадження в цивільному процесі України. Навчальний посібник / Під ред. Мінченко Р.М. К.: КНТ, 2011. 224 с.
9. Проблеми торії та практики цивільного судочинства : монографія / В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін. /За заг. ред. професора В.В. Комарова. Х.: Харків юридичний. 2008. 928 с.
10. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: Теоретические начала и основные институты. М.: Вольтер Клувер, 2008. 696 с.
11. Тертишніков В.І. Цивільний процес України (лекції) : навч.-практ. посіб. Харків: Видавець ФОП Вапнярчук Н.М. 2009. 320 с.
12. Цивільне процесуальне право України /За ред. С.С. Бичкової. К.: Атіка, 2006. 384 с.
13. Цивільне процесуальне право України: навч.посіб./ О.О. Штефан. К.: Юрінком інтер, 2009. 360 с.
14. Цивільний процес / За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Прецедент, 2005. 293 с.

15. Цивільний процес України: академічний курс; за ред.. С.Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. 848 с.
16. Цивільний процес України: Підручник / За ред.. Ю.С. Червоного. К.: Істина, 2007. 392 с.
17. Цивільний процес України: Підручник / За ред. Р.М. Мінченко. – Херсон, Олді-Плюс, 2014. 720с.
18. Цивільний процес України: Підручник / За ред. Р.М. Мінченко, І.В. Андропова. К, Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. 756с.
19. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування) / За ред. Н.Ю. Голубевої 2 видання, пер. і доп. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 430 с.
20. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування) 2-ге видання: перероблене і доповнене / За ред.. Н.Ю. Голубевої 2 видання, пер. і доп. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 436 с.
21. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.

Спеціальна література

1. Авдюков М.Г. Принципы законности в гражданском судопроизводстве. М., 1970. 200 с.
2. Авдюков М.Г. Судебное решение. М., 1959.
3. Алиев Т.Т. Место пересмотра по вновь открывшимся обстоятельствам судебных постановлений в системе гражданского судопроизводства. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2005. № 3. С. 35
4. Алиев Т.Т. Система принципов в стадии пересмотра по вновь открывшимся обстоятельствам решений и определений суда. *Право и политика*. 2004. №3. С. 102-117.
5. Алиев Т.Т., Громов Н. Влияние вновь открывшихся обстоятельств на законность и обоснованность решения суда. *Законность*. 2004. №2. С.58.
6. Андронов І.В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2008. 20 с.
7. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: Монографія, Одеса «Юридична література». 2018. 372с.

8. Андрушко А. Співвідношення принципів диспозитивності та змагальності у цивільному судочинстві. *Вісник Української Академії державного управління*. 2000. №2. С. 280-286.
9. Андрушко А.А. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України. Х.: Консул, 2006. 172 с.
10. Аносова С.В. Замена ненадлежащей стороны надлежащей в советском гражданском процессе. М.:1960. С.8.
11. Арапов Н.Т. Проблемы теории и практики правосудия по гражданским делам. Л., 1984.
12. Аргунов В.Н, Участие третьих лиц в гражданском процессе. Москва. 1991.
13. Аргунов В.Н. Судебный приказ и исполнительная надпись. *Российская юстиция*. 1996. № 7.
14. Аргунов В.Н. Судебный приказ и приказное производство. Законодательство. 1998. № 2.
15. Аргунов В.Н. Участие прокурора в гражданском процесс. М. 1991. 113 с.
16. Балашова И.Н. Проблемы пересмотра судебных постановлений в порядке надзора в гражданском судопроизводстве: автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Саратов, 2004. С.9.
17. Банченко-Любимова К.С. Участие прокурора в суде первой инстанции по гражданским делам. М. 1963.
18. Баранов В., Приженникова А. Актуальные проблемы участия представителя в гражданском процессе. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006 . №2. С. 32-37.
19. Башкатов М.И. Процессуальные особенности рассмотрения дел об установлении фактов, имеющих юридическое значение. М.1980.
20. Бичкова С. С. Правовий статус учасників цивільної справи (у контексті новел процесуального законодавства України). *Право України*. 2018. № 10. С. 114-128.
21. Бігун В. Цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність іноземних осіб. *Право України*. 1999. №10. С.86-90.
22. Білоусов Ю.В. Судовий захист цивільних справ: Окремі питання судової юрисдикції. *Вісник Хмельницького ін-ту управління та права*. 2004. №3. С.45-50.
23. Блажеев В.В. Особое производство по гражданским делам, связанным с изменением правового статуса гражданина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М.1991.

24. Блинов В.И. Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам. М. 1968. 119 с.
25. Бобровник О.В. Треті особи із самостійними вимогами щодо предмету спору за чинним та новим ЦПК. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 29. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. С. 386-391.
26. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду : монографія. Х.: Харків юридичний, 2009. 188 с.
27. Боннер А.Т. Принципы диспозитивности советского гражданского процессуального права. М. 1987. 79 с.
28. Боннер А.Т. Принципы законности в советском гражданском процессе. М., 1989. 89 с.
29. Борисова Е.Л. Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе. М.: Городец, 2000. 288 с.
30. Бородин М.М. Апелляционное и кассационное обжалование по ГПК Украины. *Российская юстиция*. 2004. №1. С. 55-57.
31. Бородин М.М., Кройтор В.Л. Судебные и арбитражные расходы. Х.: Бизнес-Информ, 1997. 121 с.
32. Бородин І. Участь прокурора в цивільному процесі і окремі аспекти. *Право України*. 1999. №11. С.52.
33. Бородин М. Перегляд рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами за новим ЦПК України. *Право України*. 2004. № 11. С. 42-45.
34. Бородин М.М. Оскарження і розгляд цивільних справ у порядку апеляції (судова практика). *Судова апеляція*. 2005. №1. С. 111-120.
35. Бортник Ю.М. Історичний розвиток апеляційного провадження. *Держава і право: Збірник наукових праць: Юридичні і політичні науки*. Вип. 31. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. С.368-375.
36. Бочаров Д. Про місце доказового права у системі права. *Право України* 2003 №2 С.30-34.
37. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность: Очерк теории. М., 1976.
38. Бринцев О.В. Розмежування компетенції адміністративних і господарських судів: Проблеми і перспективи. Х., 2007. 64 с.
39. Бужинская Г.П. Процессуальные сроки в советском гражданском судопроизводстве: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03/ МГУ им. М.В. Ломоносова. М., 1987. 21 с.
40. Буліух Л. Представництво інтересів громадян або держави у суді – конституційна функція діяльності прокурорів. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. №6. С. 70-73.
41. Бутнев В.В. Спор о праве – организационно-охранительное правоотношение. Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. Ярославль. 1981.

42. Бутнев В.В. Спор об ответственности как категории правовой науки. *Актуальные вопросы укрепления правовой основы государственной и общественной жизни*. Л.1982.
43. Бут І.О. Розгляд цивільно-правових спорів третейськими судами в Україні : монографія. Одеса Фенікс 2017. 213с.
44. Василюк С., Ломоносова О. Застосування аналогії в цивільному процесі. *Право України*. 2002. 33. С. 135-137.
45. Васильев С.В. Гражданское судопроизводство государственных участников СНГ. Х., 2008.
46. Васильев С.В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Видня 2-е, перероблене і доповнене. Х. : Ескада, 2009. 448 с.
47. Величко О. Правова природа принципів рівності та рівноправності в цивільному процесі. *Юридичний журнал*. 2004. №3. С.118-22.
48. Вершинин А.Л. Юридические документы в нотариальной и судебной практике. М. 1993.
49. Викут М. А. Спор о праве гражданском как основа искового производства. Калинин, 1980.
50. Викут МЛ. Стороны – основные лица искового производства. Саратов. 1981.
51. Воложанин В.П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров. Свердловск. 1974.
52. Воложанин В.П. Понятие юрисдикции по гражданским делам. *Проблемы защиты гражданских прав и советское гражданское судопроизводство*. Ярославль, 1979. С.105.
53. Волосенко С. Принцип змагальності та прецедентне рішення суду. *Юриспруденція: Теорія і практика*. 2005. №2(4). С. 18-22.
54. Волосенко С.О. Принцип змагальності у новелах ЦПК. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 1. С. 132-136.
55. Волосенко С.А. Принцип змагальності у касаційному провадженні. *Нотаріат Адвокатура Суд*. 2006. №1(15). С1.
56. Воронов А.Ф. Гражданский процесс. Эволюция диспозитивности. М.: Статут, 2007. 129 с.
57. Гаврік Р.О. Сутність та зміст законної сили рішення суду у цивільній справі. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. Вип. №2. 2008. С. 79-86.
58. Цивільне процесуальне право України: Підручник (для магістрів та аспірантів) /М.М. Ясинок, М.П. Курило,О.В. Кіріяк, Ю.В. Білоусов, О.О. Кармаза, С.І. Запара та ін.: За загал ред. д.ю.н., професора М. М. Ясинка. К.:Алерта, 2016. С. 576. (Гетманцев О.В. Розділ І, гл.1–9, С. 15–56).
59. Гнездов О. Судові доручення в міжнародному цивільному процесі. *Право України*. 2001. №6. С.113-117.
60. Головченко В. Стан і проблеми третейського судочинства. *Право України*. 2005. №9. С.83-86.

61. Гольденко І.О. Щодо доцільності введення інституту присяжних у цивільне судочинство України. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 31. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. С.294-297.
62. Горшенев В.М., Крупнин В.Г., Мельников Ю.И. и др. Теория юридического процесса. Харьков, 1980.
63. Гражданский процесс / под ред. М.К. Треушникова – М.: 2000 – С.255;
64. Гражданский процесс зарубежных стран: Учебное пособие /Под ред. А.Г. Давтяна.- М.: Проспект, 2008. – 400с.
65. Гребенюк Н.Л. Лица, участвующие в деле в производстве по делам, возникающим из административно-правовых отношений, и в особом производстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск.1984.
66. Гребьонкіна Л. Виконання рішень про стягнення аліментів. *Право України* 2000 №10 С.59-62.
67. Грибанов В.П. Сроки в гражданском праве. М. Знание. 1967.
68. Григор'єв Д. Право на правосуддя. *Нотаріат. Адвокатура. Суд*. 2006. №9(23). С. 8-10.
69. Гриненко А.Д.; Шульженко О.О.; Нагорний Г.М. Практика використання в цивільному судочинстві матеріалів судових експертиз. *Вісник Верховного Суду України*. 1997 р. № 3.
70. Громов Н., Кечеруков С. Законная сила судебного решения *Законность*. 1999. № 2. С.37-41.
71. Громошина Н.А. Упрощение процесса: Все ли сделано правильно? *Lex Russica: Научные труды МГЮА*. 2004. №1.
72. Грось Л. Институт процессуального соучастия: связь между процессуальным и материальным правом. *Российская юстиция*. 1998. №3. С. 35-37.
73. Грось Л.А. К вопросу о гражданской процессуальной правоспособности и дееспособности сторон и третьих лиц. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2002. №10. С.2-11.
74. Губина Е.Н. О некоторых вопросах, возникающих при подготовке гражданского дела к судебному разбирательству. *Юридический аналитический журнал*. 2005. № 3-4(15-16). С. 109-116.
75. Гузь Л.Е. Методические рекомендации по практическому применению апелляционного и кассационного производства в судебной практике в свете нового законодательства. Х.: Харьков юридический, 2001. 64 с.
76. Гузь Л.Е. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. Х., 2007.- 702 с.
77. Гурвич МА. Судебное решение: Теоретические проблемы. М. 1976. 176 с.
78. Гурвич МА. Учение об иске. М. 1981. 40 с.
79. Гусак М. Думка щодо виконання судових рішень. *Право України* 1992. №3. С.32-35.

80. Гусаров К.В. Загальні та третейські суди в системі цивільної юрисдикції. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. Донецьк, 2003. №3. С. 289-295.

81. Гусаров К.В. Повноваження суду апеляційної інстанції за правилами ЦПК України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. №12(50). С.27-34.

82. Гусаров К.В. Суб'єкти права апеляційного оскарження в цивільному процесі. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб. Х.: Нац. юрид. акад. Укр. 2004. Вип.65. С.94-101.

83. Гусева МЛ. Сроки в делах о лишении родительских прав. *Вопросы государства, права и социального управления*: Сб. научных тр. Свердловск. 1983.

84. Давиденко Л. М. Ціль, завдання і функції прокуратури. Харків : Право. 1992. 215 с.

85. Давидов В., Руденко М. Прокурор на захисті держави і громадянина. *Голос України*. 199. 13 жовтня С.11.

86. Добровольский АЛ., Иванова СА. Основные проблемы исковой формы защиты права. М.: Изд-во Моск. ун-та. 1979. 159 с.

87. Дорошенко О.Ф. Судова експертиза як засіб доказування при розгляді цивільних справ щодо порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К. 2007. 22 с.

88. Дріжчана О.Г., Таран О.І. Підвідомчість справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Радянське право*. 1980. №6.

89. Дробязкина И.В. Международный гражданский процесс: проблемы и перспективы. СПб.: Изд-во Р.Асланова «Юридический центр Пресе». 2005. 321 с.

90. Дукельский А.Д. Судебное установление юридических фактов: Методическое пособие для адвокатов. К. 1970.

91. Дунас Т.О. , Руденко М.В. Прокуратура у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження. Х.: Харків юридичний. 2006.

92. Елизаров Н.П. Основания к отмене судебных решений в кассационном порядке в советском гражданском процессе. Саратов, 1970.

93. Елисейкин П.Ф. Особенности судебного рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. Ярославль. 1974.

94. Елисейкин П.Ф. Процессуальное понятие спора о праве и его критика. *Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство*. Ярославль. 1981.

95. Елисейкин П.Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. М. 1973.

96. Євсєєва О. Третейські суди: крок за кроком. *Право України*. 2005. № 3.

97. Ємельянова І. Апеляційний і касаційний перегляд судових рішень в цивільному судочинстві: Теоретичні та практичні аспекти. *Право України*. 2004. №2. С16-21.

98. Ємельянова І. Проблеми призначення та проведення судової експертизи та стадії апеляційного провадження у цивільному процесі. *Право України*. 2005. №8. С.3-7.
99. Жилин ГА. Задачи и цели суда в апелляционном производстве. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2005. №5. С.24-29.
100. Жушков В.М. Новое в гражданском процессуальном праве. *БВС РФ*. 1996. №4.
101. Жушков В.М. Проблемы гражданского процессуального права. М.: Городец-издат. 2001. 288 с.
102. Жушков В.М. Судебная защита прав граждан и юридических лиц. М. 1997.
103. Завадская Л.Н. Реализация судебных решений. М. 1982.
104. Загайнова С. К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе: Теоретические и прикладные проблемы : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Екатеринбург. 2008. 50 с.
105. Загайнова С.К. Об унификации требований, предъявляемых к судебным актам в гражданском судопроизводстве. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006. №5.
106. Загайнова С.К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М.: Волтер Клувер. 2007.
107. Загайнова С.К. Судебный прецедент: Проблемы правоприменения. М.: Норма. 2002.
108. Задністровський О. Права прокурора в світлі нової Конституції України. *Право України*. 1997. №1. С.43.
109. Комаров В.В. Проблеми розвитку судових цивільних юрисдикцій. Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Матеріали наук. конф., 21-22 черв. 2001 р. Харків. Х.: Право. 2001. С. 328-330.
110. Комаров В.В., Радченко П.І. Участь третіх осіб та прокурора в цивільному судочинстві. Харків.: Українська юридична академія. 1991.
111. Комаров В.В., Радченко П.І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти. К.: НМК ВО. 1991. 103 с.
112. Комарова В.В. Проблемы науки гражданского процессуального права. Х.: Право. 2002. 440 с.
113. Комментарий к гражданскому процессуальному кодексу российской Федерации / За ред. М.С. Шакарян. М.: Проспект. 2003. С.251.
114. Кононенко О. Правове забезпечення виконання судових рішень. *Право України*. 1998. №9. С.16-19.
115. Кормазін О. Як забезпечити виконання судового рішення. *Право України*. 1995. №1. С.45.
116. Косса С.М. Особливості участі третіх осіб у трудових справах. *Право України*. 1997. №11. С.56.
117. Козловська Л.В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 447 с.

118. Коцюба В., Холод Р. Особливості встановлення нового юридичного факту у порядку окремого провадження (ст. 8 Закону України «Про громадянство»). *Юриспруденція: Теорія і практика*. 2005. № 8(10). С. 44-49.
119. Кравченко І. Перегляд судами справ У зв'язку з нововиявленими обставинами. *Радянське право*. 1977. №5.
120. Лебедев В.М. Судебная практика и развитие законодательства. *Законодательство России в XX в.* М. 2002. С.42.
121. Лебедев М.Ю. Развитие института юрисдикции и его проявление в третейском суде: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 (Гражданский процесс; арбитражный процесс). Саратов, 2005. 30 с.
122. Лейст О.Е. Санкции и ответственность по советскому праву. М.1981.
123. Літвак С.М., Шумський П.В. Функції прокуратури України. Хмельницький, 1998.
124. Лічман Л.Г. Розмежування цивільної та адміністративної юрисдикції: Теоретичні здобутки та практичні реалії. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. Вип. №1. 2008. С. 81-86.
125. Логвінова М. Усиновлення (удочеріння): Національно та міжнародно-правові аспекти. Івано-Франківськ. 2000. С.4-64.
126. Луспеник Д. Заочне рішення: Його цілі, процедура, проблеми та шляхи вирішення. *Право України*. 2004. №5. С.95-99.
127. Луспеник Д. Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ (складання судових процесуальних документів за новим ЦПК України): Науково-практичний коментар. Х.: Харків юридичний. 2005. 640 с.
128. Луспеник Д. Спорная юрисдикция. *Юрид. практика*. 2007. №3. С. 1, 11.
129. Луспеник Д.Д. Контроль за виконанням судових рішень. Теорія і практика: Наук.-практ. посіб. К.: Атіка, 2007. С.201-210.
130. Луспеник Д.Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків: Харків юридичний. 2006.
131. Луспеник Д-Д. Наказне провадження: Його цілі, процедура, проблеми та шляхи вирішення. Застосування новел ЦК і ЦПК України у судовій практиці. Х.: Харків юридичний, 2005. С.304-317.
132. Луспиник Д.Д. Заочний розгляд справи: проблемні новели ЦПК. *Юридичний вісник*. 2006. № 9. С.7-9.
133. Мамницький В.Ю. Принцип Состязательности в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук. Х. 1995. 177 с.
134. Масленникова Н.И. Законная сила судебного решения в советском гражданском процессе : автореф. дис. канд.юрид. наук. Свердловск. 1973.
135. Мельников АА. Особое производство в советском гражданском процессе. М. 1964.

136. Мельников АА. Правовое положение личности в советском гражданском процессе. М., 1969.
137. Методические рекомендации об участии адвоката в подготовке к судебному рассмотрению дел особого производства / Под ред. Дрижчаной Е.Г. К. 1986.
138. Міжнародний цивільний процес України: Навчальний посібник. Практикум: За ред. Доктора юридичних наук, професора С.Я. Фурси. К. Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2010. 328 с.
139. Мірошников І.Ю. Перегляд рішень суду у апеляційному порядку // Проблеми законності. Х. 2003. Вип. 61. С.204-208.
140. Навроцька Ю.В. Заочний розгляд справи в цивільному процесі України : монографія. К.: Юрінком Інтер, 2009. 192 с.
141. Нагорний Г. Регламентация судової експертизи в цивільному процесі. *Право України*. 1994. №11-12. С.23-27.
142. Осипов Ю.К. Подведомственность юридических дел. М. 1977.
143. Осипов Ю.К. Правовые нормы, регулирующие подведомственность юридических дел, в системе советского законодательства. *Правоведение*. 1974. №5. С. 28-34.
144. Осипов Ю.К. Разрешение споров о подведомственности. Вопросы теории и практики гражданского процесса: Меж-вуз. научн. сб. Вып. 1. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1976. С. 113-121.
145. Осокина Г. Гражданское процессуальное право и дееспособность. *Российская юстиция*. 1997. №5. С.35-37.
146. Осокина Г. Л. Право на защиту в исковом судопроизводстве. Томск. 1990.
147. Осокина ГЛ. Иск: Теория и практика. М. 2000. 192 с.
148. Отнюкова Т. Установление судом фактов, имеющих юридическое значение. *Советская юстиция*. 1980.
149. Павлусик І. Особливості участі адвоката у цивільному процесі. *Право України*. 1999. №9. С.62-65.
150. Паліюк В.П., Брильов О. А. Захист цивільних прав третейськими судами. *Вісник Верховного Суду України*. 2001. № 5(27). С.30-34.
151. Пашук А.Й. Позов у радянському цивільному процесуальному праві. Львів. 1971.
152. Петухов В.О. О соблюдении сроков рассмотрения дел. *Советская юстиция*. 1987. №13.
153. Плешаков А.Г. Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики. М.:НОРМА. 2002.
154. Попов В.В. Проблемы взаимосвязи институтов встречного иска и процессуальных сроков. *Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов*. М. 2008. С.316-334.
155. Попова ЮА. Признание граждан безвестно отсутствующими. М.1985.
156. Притика Ю. Д. Види та класифікація третейських судів. *Вісник господарського судочинства*. 2003. №4. С.175-180.

157. Притика Ю. Підвідомчість спорів третейському судові. *Право України*. 2004. № 7. С.31-36.
158. Притика ЮД. Закон України «Про третейські суди»: Науково-практичний коментар. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2005.
159. Пучинский В.К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. М. 1962. 90 с.
160. Пучинский В.К. Признание стороны в советском гражданском процессе. М.: 1955.
161. Пушкар Е. Г. Конституционное право на судебную защиту. Львов, 1982.
162. Пятилетов И.М. Мирное соглашение как способ разрешения спора о праве без вынесения судебного решения. *Актуальные проблемы защиты субъективных прав граждан и организаций*. М.1985.
163. Пятилетов И.М. Особенности судопроизводства по делам о признании гражданина недееспособным. М. 1984.
164. Радченко П.І. Цивільна юрисдикція як наукова проблема. Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні. Х. 2004. С. 290-293.
165. Решетникова И.В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве. М.: 2000. С.184-185.
166. Решетникова И.В., Ярков В.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. М.: Норма. 1999. С. 3-4.
167. Решетняк В. Судебный приказ в гражданском судопроизводстве. *Российская юстиция*. 1995. №12.
168. Решетняк В.И., Черних И.И. Заочное производство и судебный приказ в гражданском процессе. М. 1997.
169. Рожнов О.В. Деякі питання регламентації строків у цивільному судочинстві. *Проблеми законності*. Х., 2004. Вип. 67. С.55-61.
170. Руденко М., Глаговський В. Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді (теоретичні і практичні аспекти). *Право України*. 1997. №11.
171. Сапунков В.Й., Ємельянова І.І. Проблеми цивільної юрисдикції судів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. №6. С. 52-59.
172. Сахнова Т.В. Доказывание и доказательства в гражданском процессе. Курс гражданского процесса: Теоретические начала и основные институты. М.: Волтер Клувер. 2008. С. 338-401.
173. Светланов А.Г. Проблемы взаимосвязи судопроизводства в международном гражданском процессе. *Государство и право*. 2002. № 10. С.41-47.
174. Свідерська М.В. Порівняльна характеристика судового наказу, судового рішення та виконавчого напису нотаріуса. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. №3. С.117-119; № 4. С. 42-44.
175. Свідерська М.В. Судовий наказ: Проблеми та перспективи застосування. *Держава і право: Збірник наукових праць: Юридичні і*

політичні науки. Вип. 30. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2005. С. 368-375.

176. Світлична Г.О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. -Х.,1997.

177. Смирнов А. Спорные вопросы исчисления сроков. *Законность*. 2001. №9. С.30-34.

178. Соболева А. Бесплатная юридическая помощь: Стандарты Совета Европы и российская практика. *Российская юстиция*. 2003. №6. С.12.

179. Стариллов Ю.Н. Административная юстиция: Теория, история, перспективы. М.: Норма. 2001.

180. Суботін С., Черв'якова О., Марочкін І. Представницька функція прокурора. *Право України*. 1997. №11. С. 63.

181. Сульженко Ю. Правове становище цивільного процесуального представника як самостійного суб'єкта цивільних правовідносин: його повноваження. *Право України*. 2002. №9. С.77;

182. Сунегін С. Особливості розгляду судом справ про розкриття банками інформації, що містить банківську таємницю щодо юридичних та фізичних осіб у порядку окремого провадження. *Нотаріат Адвокатура Суд*. 2004. №1(1). С.7.

183. Сухонос В. Місце прокуратури в системі органів державної влади країни, її розвиток та правове забезпечення гарантій діяльності. *Право України*. 2000. №6. С.10.

184. Тараненко В.Ф. Принципы диспозитивности и состязательности в советском гражданском процессе. М. 1990. 54 с.

185. Тарасов В.Н. Третейский процесс. СПб. 2002.

186. Текеев А. Особенности судебного разбирательства дел с участием несовершеннолетних. *Российская юстиция*. 2003. № 5.

187. Терехова Л.А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты. М.: Волтер Клуверс. 2007. 320 с.

188. Тертишніков В.І. Підготовка цивільних справ до судового розгляду. *Вісник академії правових наук України*. 2006. № (45). С. 149-153.

189. Тертишніков В.І. Цивільний процес України (лекції): Навч.-практ. посіб. Харків: Видавець ФОП Вапнярчук Н.М. 2009. 320 с.

190. Тертишніков Р.В. Доказування і докази в судочинстві України: Науково-практичний посібник. Харків: Вид. «ФІНН». 2009. 88 с.

191. Тимошук І. Судовий виклик. *Юридичний вісник України*. 2002. № 23 (363). С. 13.

192. Тимченко Г. М. Проблемы судебной подведомственности: Учеб. пособие. Х. 2000. 37 с.

193. Тимченко Г.П. Принципи цивільної юрисдикції: Теорія, історія, перспективи розвитку. К.: Юридична думка. 2006. 411с.

194. Ткачев В. Законность и обоснованность судебных постановлений по гражданским делам. Саратов. 1987. 108 с.

195. Трач О. Апеляція – повторний розгляд справи чи перевірка рішень, ухвал суду першої інстанції? *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*. Львів. 2003. С. 308-309.
196. Треушников М.К. Относимость и допустимость доказательств в гражданском процессе. М.: 1981.
197. Треушников М.К. Судебные доказательства. М.: 1999.
198. Угриновська О.І. Юрисдикція судів України щодо розгляду цивільних справ. *Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства*. Х.: Нац. юрид. акад. України. 2007. С. 144-150.
199. Удальцова І.В. Наказне провадження: Історія та сучасність. Теорія і практика судової діяльності: наук.- практ. посіб. К.: Атіка. 2007. С. 77-99.
200. Удосконалити порядок вручення судових повісток. *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 1. С.3.
201. Українчук О.О. Нове обличчя Феміди за М. Хандурінім або «Судовий лад» по-українськи. *Нотаріат Адвокатура Суд*. 2007. №3(29). С.7; Фурса Є.І. Чи є в нас суд касаційної інстанції? *Нотаріат Адвокатура Суд*. 2007. №11(37). С.6.
202. Уткина И.В. Заочное решение в гражданском процессе. М.: ООО «Городец-издат». 2003. 192 с.
203. Фазикош Г. Змагальний тип цивільного судочинства та вплив змагальних процедур на судові рішення. *Право України*. 2002. № 912. С.27-32.
204. Фазикош Г. Щодо розширення логічного змісту поняття законності судового рішення. *Право України*. 2001. №12.
205. Фазикош Г. Юридична та соціальна природа судового рішення в цивільному судочинстві: Сучасні наукові погляди. *Право України*. 2001. №3. С.57-60.
206. Фединак Л. Мирова угода як спосіб врегулювання цивільно-правових спорів: окремі питання. *Право України*. 2003. № 4. С.53-56.
207. Феннич В.П. Характерні ознаки доказових презумцій, які використовуються у цивільному судочинстві. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. Вип. 1. 2008. С. 93-103.
208. Фурса Є.І. Науково-практичний коментар до глави 3 розділу V ЦПК. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. Фурси СЯ. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007. С.883-900.
209. Фурса Є.І. Позитивна інформація про діяльність Верховного Суду України. *Нотаріат Адвокатура Суд*. 2006. №2(16). СІ.
210. Фурса Є.І. Проблеми перегляду рішень судів у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Юриспруденція: Теорія і практика*. 2005. №3(5).

211. Фурса С. Я. Правові аспекти визнання громадянина безвісно відсутнім або оголошення його померлим. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 1998. № 2(18). С. 81-84.
212. Фурса С. Я., Фурса Є.І. Пред'явлення позовної заяви. *Адвокат у цивільному процесі*. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ. 2008. С.83-93.
213. Фурса С.Я. Визнання громадянина обмежено дієздатним і недієздатним. *Нова педагогічна думка*. Рівне. 1999. №3. С. 137-143.
214. Фурса С.Я. Окреме провадження в цивільному процесі. К..1999.
215. Фурса С.Я. Окреме провадження як складова частина цивільного процесу: Практикум. К. 1998.
216. Фурса С.Я. Оплата праці адвоката за участь у цивільній справі. *Адвокат в цивільному процесі*. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ. 2008. С.35-49.
217. Фурса С.Я. Підвідомчість справ окремого провадження / Окреме провадження у цивільному процесі України. К., 1999. С.76-95.
218. Фурса С.Я. Попереднє судове засідання як один із способів оптимізації цивільного процесу та вирішення його проблем. *Цивільний процес України: Проблеми і перспективи*. К. 2008. С. 129-138.
219. Фурса С.Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К. 1997.
220. Фурса С.Я. Способи захисту цивільних прав та проблеми їх реалізації у цивільному судочинстві: Теорія і практика. *Юриспруденція: Теорія і практика*. 2004. № 1. С. 35-39.
221. Хотинська О.З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства : автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. К., 2006.
222. Цивільне процесуальне право України : навч.посіб./ О.О. Штефан. К.: Юрінком інтер. 2009. 360 с.
223. Цюра Т. Сторони як основи «процесуальні противники» в процесі доказування в цивільних справах. *Право України*. 2002. №3. С.102.
224. Цюра Т. Сторони як основні «процесуальні противники» в процесі доказування в цивільних справах. *Право України*. 2002. №3. С.102-105.
225. Чабан С. Участь адвоката у виконавчому провадженні. *Право України*. 2001. №11. С.84.
226. Чечот Д.М. Субъективное право и формы его защиты. – М., 1968;
227. Червяков К. Соблюдение процессуальных сроков по гражданским делам. *Советская юстиция*. 1983. №9.
228. Черемин М.А. Приказное производство в российском гражданском процессе. М.: Городец. 2001. 172 с.
229. Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження судових рішень у цивільному процесі на українських землях. *Судова апеляція*. 2005. №1. С.84-98.
230. Чечот Д.М. Участники гражданского процесса. М.: 1960. 56 с.

231. Чупрун В.Д. Підготовка цивільних справ до розгляду. Юридичний довідник. К.: Софія. 1994. 96 с.
232. Шакарян М.С. Участие в советском гражданском процессе органов государственного управления. М. 1978.
233. Шакарян М.С. Субъекты советского гражданского процессуального права. М. 1970.
234. Шакарян М.С. Третьи лица, не заявляющие самостоятельных требований на предмет спора. Сов. Юстиция. 1986 №1. С.19-22.
235. Шакарян М.С. Участие органов государственного управления в советском гражданском процессе. М. 1978.
236. Шакарян М.С. Участие третьих лиц в советском гражданском процессе. Москва. ВЮЗИ. 1990.
237. Шакарян М.С. Учение о сторонах в советском гражданском процессе: Учебное пособие. М. 1983.
238. Шах Х. Международное гражданское процессуальное право. М.: БЕК. 2001. 519 с.
239. Шахова Т.И. Участие органов социального обеспечения в советском гражданском процессе : автореф. канд. дис. М. 1989.
240. Шахова Т.И. Участие органов социального обеспечения в советском гражданском процессе. М. 1989.
241. Шевчук П. Історичні аспекти розвитку принципу змагальності в цивільному процесі. *Право України*. 2000. №4. С.8-12.
242. Шевчук П.І. Розширення дії засад змагальності та диспозитивності при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. №3(31). С.20-23.
243. Шевчук П.І. Заочне рішення в цивільній справ. *Вісник Верховного Суду України*. 1998. №3(9);
244. Шевчук П.І. Інститут повторної касації в цивільному судочинстві. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 5(33). С.50-52.
245. Шевчук П.І. Судовий наказ в цивільному судочинстві. *Право України*. 1998. №5. С.31-32.
246. Шевчук П.І., Кривенко В.В. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень (коментар цивільного процесуального законодавства). К.: Юридична книга. 2003. 80 с.
247. Шевчук П.І., Кривенко В.В. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень (коментар цивільного процесуального законодавства). К.: Юридична книга. 2003. 80 с.
248. Шишкін В. Диспозитивність – принцип судочинства. *Право України*. 1999. №6. С.10-16.
249. Шишкін В. Змагальність – принцип судочинства в демократичному суспільстві. *Право України*. 1999. №12. С.21.
250. Штефан М.И. Принципы советского гражданского процессуального права. К. 1980. 70с.

251. Штефан М. И. Гражданская процессуальная ответственность. *Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций*. К. 1988. С. 194-247.
252. Штефан М.И. Демократичні принципи радянського цивільного судочинства. *Рад. Право*. 1977. №7. С.18-22.
253. Штефан М.И. Підприємство і правосуддя. К. 1992. С.21.
254. Штефан М.И., Кочер'янц Р.Г. Конституційні основи правосуддя в СРСР. К.1982.
255. Штефан М.И., Омельченко М.П., Штефан С.М. Виконання судових рішень. К.:2001.
256. Штефан М.И.; Дрижчаная Е.Г.; Гусев Е.В. Представительство граждан в суде. Киев. 1991.
257. Штефан М.Й. Концептуальні положення правового регулювання апеляційного і касаційного провадження в новому ЦПК України. *Вісник Академії правових наук України*. Х. 1994. №2. С.154-162.
258. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2005. 624 с.
259. Штефан М.Й., Дріжчана О.Г. Процесуально-правова природа окремого провадження. *Вісник Київського університету: Юридичні науки*. 1984. №25.
260. Штефан О. Поняття заочного провадження в цивільному процесі. *Юридична Україна*. 2005. №1. С. 44-48.
261. Штогун С. Проблеми правових гарантій незалежності суддів в Україні. *Право України*. 2003. №3.
262. Штутин Я.М. Предмет доказывания в гражданском процессе. М. 1963. 167 с.
263. Щербак С.В. Наказне (документарне) та заочне провадження в цивільному процесі. *Цивільний процес: Проблеми і перспективи*. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ. 2006. С.58-124.
264. Юрчак В. Виконання судових рішень: окремі питання. *Право України*. 2000. №3. С.85.
265. Якименко О. Підготовка аліментних справ до судового розгляду (судово-теоритичні аспекти). *Право України*. 1999. №8. С. 41-47.
266. Якименко О. Підготовка цивільних справ до судового розгляду (процесуальне оформлення). *Право України*. 1997. №12. С. 44-45.
267. Якименко О. Процесуальна форма стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду. *Право України*. 2001. №9. С. 50-53.
268. Ярошенко І.С Наказне провадження: Питання теорії і практики. *Юриспруденція: Теорія і практика*. 2008. № 8(46). С. 18-23.
269. Ясинок М.М. Впровадження новітніх інформаційних технологій в цивільному судочинстві України. *Право і безпека*. 2004. №3. С.144-146.
270. Ясинок М.М. Заочне рішення у цивільному судочинстві. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Х 2005. № 31. С.427-431.

271. Ясинюк М.М. Підготовка цивільних справ до судового розгляду. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених: Збірка наукових праць*. Х.: Вид-во Нац. Ун-ту внутр. Справ. 2004. С. 234-237.

272. Ясинюк М.М. Принципи усності, безпосередності і безперервності у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд..юрид.наук. Х. 2005. 17 с.

271. Ясинюк М.М., Кройтор В.А. Принципи усності, безпосередності і безперервності у цивільному судочинстві: монографія. Х.:Ескада, 2007. 152 с.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ВИЗНАЧЕННЯ

Автоматизована система документообігу суду (АСДС) – сукупність комп’ютерних програм і відповідних програмно-апаратних комплексів судів та Державної судової адміністрації України, що забезпечує функціонування документообігу суду, обіг інформації між судами різних інстанцій та спеціалізацій, передачу інформації до центральних баз даних залежно від спеціалізації судів, захист від несанкціонованого доступу.

Апеляція (лат. appellatio – звернення) – оскарження ухвали, рішення нижчої інстанції (звичайно судової) перед вищою.

Безоплатна правова допомога – правова допомога, яка гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету, місцевих бюджетів та інших джерел.

Вид провадження – це передбачений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду окремої категорії справ, в основі якого лежать обумовлені предметом судової діяльності особлива мета і метод виконання завдань по захисту суб’єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, і який разом з тим підпорядкований загальним правилам цивільного судочинства.

Видалення із зали судового засідання – це примусовий захід, що застосовується судом до учасників цивільного процесу та інших осіб, які присутні у судовому засіданні, за **повторне** порушення порядку під час його проведення або невиконання розпоряджень головуєчого.

Виключна підсудність – це підсудність, що допускає розгляд певних категорій справ лише судами точно вказаними у законі.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством.

Висновок експертну галузі права – це опис результатів дослідження, аналіз та наукова оцінка об’єкту експертизи, а саме нормативно-правового акту на предмет правозастосування щодо аналогії права (закону) або тлумачення змісту норм іноземного права.

Відвід судді (суду), а також секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача – усунення цих учасників судового процесу від участі у справі за заявою сторони, прокурора (або за власною ініціативою того, хто відводиться – самовідвід) за наявності передбачених процесуальним законом обставин, що викликають сумнів у їх неупередженості (безсторонності).

Відеоконференція – телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією в реальному часі

Відповідач – особа, що залучається судом до відповіді щодо вимоги, заявленої позивачем.

Джерела цивільного процесуального права – це форми встановлення і виразу загальнообов’язкових або специфічних правил поведінки, прийнятих або санкціонованих правотворчими органами держави, що регулюють суспільні відносини, які складають предмет цивільного процесуального права.

Договір про надання правової допомоги – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об’єднання) зобов’язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов’язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору.

Докази – це будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Дублікат документа – це повторно виданий (складений) документ, що має з оригіналом однакову юридичну чинність.

Експерт – особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з’ясування відповідних обставин справи.

Електронна копія паперового документа – документ в електронній формі, що містить візуальне подання паперового документа, отримане шляхом сканування (фотографування) паперового документа. Відповідність оригіналу та правовий статус електронної копії паперового документа засвідчуються кваліфікованим електронним підписом особи, що створила таку копію.

Електронне повідомлення (повідомлення) – автоматично створена та передана в електронній формі інформація, в тому числі про доставку, отримання, реєстрацію чи відмову в реєстрації електронного документа адресатом;

Електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, який містить обов’язкові реквізити документа, правовий статус якого засвідчено кваліфікованим електронним підписом автора.

Електронний підпис – це електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис.

Електронний суд – це підсистема, що забезпечує обмін процесуальними документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, органами та установами системи правосуддя, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу.

Електронні докази – це інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі.

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система – це сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем, які забезпечують автоматизацію визначених законодавством процесів діяльності, включаючи документообіг, розгляд судових справ, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС.

Забезпечення доказів – це оперативне закріплення у встановленому цивільним процесуальним законом порядку відомостей про факти, яке вчиняється суддею з метою використання їх в якості доказів при розгляді й вирішенні цивільних справ у суді.

Забезпечення позову – це сукупність процесуальних дій, які гарантують виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог.

Завдання цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Загальновідомі факти – це факти, відомі широкому невизначеному колу людей, у тому числі і складу суду, що розглядає справу.

Законне представництво фізичних осіб – це процесуальні дії батьків, усиновлювачів, опікунів або інших осіб, визначених законом, по захисту прав і охоронюваних законом інтересів недієздатних громадян і громадян, які не володіють повною дієздатністю.

Законні строки – це ті строки, вказівка на які міститься в нормах Цивільного процесуального кодексу України і які не можуть бути змінені з волі суб'єктів цивільного судочинства.

Заходи процесуального примусу – це процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених ЦПК України випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Зловживання процесуальним правом – це реалізація процесуальних прав всупереч меті та завданням цивільного судочинства і меті наданих особі відповідних процесуальних прав, що тягне за собою фіктивність відповідних процесуальних дій, які завдають шкоди публічним інтересам в ефективному та справедливому здійсненні правосуддя у цивільних справах і приватним інтересам учасників справи.

Зміст доказів – це будь-які фактичні дані, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

Зміст цивільних процесуальних правовідносин - права та обов'язки суб'єктів процесуальних дій по реалізації цих прав і обов'язків.

Зустрічне забезпечення – це забезпечення судових витрат відповідача, сутність якого полягає в тому, що суд за клопотанням відповідача зобов'язує позивача внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача, пов'язаних з розглядом справи.

Ідентифікаційні дані особи – для юридичних осіб: ідентифікаційний код юридичної особи (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України, – код в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України); для фізичних осіб – підприємців: реєстраційний номер облікової картки платника податків (далі – РНОКПП), для адвокатів – номер та дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю; для фізичних осіб: унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі (далі – УНЗР), реєстраційний номер облікової картки платника податків (далі – РНОКПП) або номер і серія паспорта. Для фізичних осіб – громадян України номер і серія паспорта є ідентифікаційними даними виключно за відсутності у такої фізичної особи РНОКПП або УНЗР.

Імунітет свідка – це надане законом право свідка відмовитися від дачі показань в силу родинних відносин або службових обов'язків.

Касація (лат. cassatio «скасування») – перевірка судом третьої інстанції законності та обґрунтованості вироків і рішень суду, що набрали законної сили (тобто пройшли стадію апеляції).

Користувач ЄСІТС (користувач) – особа, що пройшла процедуру реєстрації в підсистемі «Електронний кабінет» (Електронний кабінет ЄСІТС), пройшла автентифікацію та якій надано доступ до підсистем ЄСІТС відповідно до її повноважень;

Малозначні справи – справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб та деякі інші категорії справ.

Метод цивільного процесуального права – це способи і засоби, за допомогою яких галузь права впливає на предмет правового регулювання.

Наказне провадження – це самостійний і спрощений вид судового провадження у цивільному судочинстві при розгляді окремих категорій справ, у якому суддя в установлених законом випадках за заявою про видачу судового наказу особи, якій належить право вимоги, без судового засідання і виклику стягувача та боржника на основі доданих до заяви документів видає судовий наказ, який є особливою формою судового рішення.

Наука цивільного процесуального права – це система знань про норми, теорію і практику процесуального регулювання цивільного судочинства, про порядок, форми і способи застосування цивільного процесуального права при відправленні правосуддя по цивільних справах.

Неналежний відповідач – особа, відносно до якої за матеріалами справи виключається припущення про те, що вона є суб'єктом спірного правовідношення.

Норми цивільного процесуального права – це закріплені в законі загальнообов'язкові правила поведінки, які регулюють відносини, що складаються у зв'язку із судовою діяльністю з розгляду та вирішення цивільних справ.

Об'єкти доказування – це обставини, що підлягають встановленню для вирішення цивільної справи або здійснення окремої процесуальної дії.

Огляд – це процесуальна дія, спрямована на пошук фактичних даних, які стосуються справи, шляхом огляду стану і ознак різних об'єктів дійсності, у тому числі з використанням науково-технічних засобів (освітлювальних, оптичних, вимірювальних приладів).

Окреме провадження – провадження з розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для

здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Органи та установи в системі правосуддя – Вища рада правосуддя, Рада суддів України, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, ДСА України, Національна школа суддів України, Служба судової охорони, їх територіальні підрозділи;

Ордер – письмовий документ, що у випадках, встановлених Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» та іншими законами України, посвідчує повноваження адвоката на надання правової допомоги.

Офіційна електронна адреса – сервіс Електронного кабінету ЄСІТС, адреса електронної пошти, вказана користувачем в Електронному кабінеті ЄСІТС, або адреса електронної пошти, вказана в одному з державних реєстрів. Адреса електронної пошти, що використовується при реєстрації Електронного кабінету, не може бути зареєстрована на доменних іменах, використання яких заборонено законодавством України.

Оцінка судових доказів – це складна процесуальна і одночасно розумова діяльність суду, а також учасників справи, що має місце на всіх стадіях цивільного процесу.

Паперове судове рішення – оригінал судового рішення на папері з особистими підписами всіх суддів (присяжних), які беруть участь в ухваленні (прийнятті) рішення;

Паперовий документ – документ, інформація в якому зафіксована на папері, у тому числі обов'язкові реквізити документа, який засвідчений особистим підписом автора.

Підписувач / підписувачі (рішення, судового рішення, іншого документа) – особа або особи, які відповідно до норм законодавства мають підписати відповідний документ.

Перекладач – особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

Письмові докази – це документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

Підсудність за ухвалою суду – це вид підсудності, за якою територіальна юрисдикція суду визначається на підставі ухвали суду.

Позивач – особа, для захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів якої відкрито провадження по справі.

Позовне провадження – вид провадження у судовому процесі, у якому розглядається спір двох сторін (позивача та відповідача), який виникає з цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин.

Показання свідків – це повідомлення про відомі свідкові обставини, що мають значення для справи.

Попередження – це примусовий захід, що застосовується судом до учасників цивільного процесу та інших осіб, які присутні у судовому засіданні, за порушення порядку під час його проведення або невиконання розпоряджень головуєчого.

Права користувача – сукупність дій, які користувач має право здійснювати в підсистемах ЄСІТС після своєї автентифікації, в тому числі відповідно до диференційованих прав доступу.

Правосуддя – одна з форм державного управління, засіб виконання державою внутрішньої функції охорони правопорядку, власності, прав і свобод громадян шляхом вирішення спеціальним органом державної влади – судом – цивільних справ і кримінальних проваджень.

Предмет доказування – це обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Предмет цивільного процесуального права – це суспільні відносини, що складаються між судом та іншими учасниками цивільного судочинства.

Преюдиціальні факти – це факти, встановлені або рішенням суду у цивільній, господарській або адміністративній справі, або вироком суду, що набрало законної сили.

Привід свідка – це примусове доставляння свідка до зали судового засідання для дачі ним показань.

Проект документа – дані в електронній формі до накладення електронного підпису або в паперовій формі до накладення особистого підпису уповноваженою особою (особами), зазначеною (зазначеними) у реквізитах підписувача такого електронного або паперового документа.

Процесуальна співучасть – участь в одній справі декількох позивачів або декількох відповідачів, інтереси і вимоги яких не виключають один одного.

Процесуальне правонаступництво – це перехід процесуальних прав і обов’язків від однієї особи, яка була в процесі стороною або третьою особою, до іншої особи у зв’язку з переходом до неї суб’єктивних матеріальних прав.

Процесуальний документ – документ, одержаний чи створений судом у процесі здійснення правосуддя або судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, який має відповідні реквізити, на який поширюються вимоги процесуального закону та яким закріплюється (фіксується) певна процесуальна дія.

Процесуальні строки – період часу, встановлений законом або судом, протягом якого повинна бути зроблена певна процесуальна дія судом, сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі.

Речові докази – це предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи.

Система цивільного процесуального права – це внутрішньо узгоджена сукупність процесуальних правил, що регулюють правосуддя по цивільних справах та забезпечують виконання завдань цивільного судочинства.

Спеціаліст – особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо).

Спрошене позовне провадження – провадження з розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Стадія цивільного процесу – сукупність процесуальних дій суду і учасників процесу, направлених на здійснення однієї найближчої процесуальної мети.

Сторони в цивільному процесі – особи, спір яких є предметом судового розгляду.

Суд першої інстанції – суд, який розглядає справу з початку, безпосередньо досліджує докази і виносить рішення (судовий наказ) по суті.

Судова влада – це реалізовані судом владні повноваження, якими він наділений для вирішення справ, віднесених до його компетенції в строгій відповідності з встановленими процесуальними формами шляхом застосування як процесуального, так і матеріального закону.

Судове доручення щодо збирання доказів – це спосіб сприяння суду в збиранні доказів, які мають значення для вирішення справи.

Судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень.

Судовий строк – строк, встановлений за розсудом суду.

Судові витрати – це витрати держави, що покладаються на державний бюджет України, а також на заінтересованих у справі осіб, з приводу та у зв'язку з розглядом і вирішенням цивільної справи у суді загальної юрисдикції.

Судові витрати, пов'язані із розглядом справи – це грошові суми, що стягуються з юридично заінтересованих у вирішенні справи осіб, з метою покриття витрат на розгляд і вирішення справи в суді.

Територіальна юрисдикція (підсудність) – це розмежування компетенції стосовно розгляду справ між окремими судами загальної юрисдикції.

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом – це примусовий захід, що застосовується судом у разі неподання письмових, речових чи електронних доказів, що витребувані судом, без поважних причин або без повідомлення причин їх неподання.

Треті особи – це особи, які беруть участь у справі, вступають або залучаються до розпочатого процесу, мають певну заінтересованість в результаті справи, оскільки рішення може вплинути на їх права і обов'язки.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги – це такі учасники процесу, які вступають в уже розпочатий процес шляхом пред'явлення позову для захисту самостійних прав на предмет спору, якщо рішення по справі може вплинути на їх права.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору – це особи, які вступають у вже розпочатий процес, якщо рішення по справі може вплинути на їх права або обов'язки по відношенню до однієї із сторін.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – посадова особа, яка здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Цивільна процесуальна дієздатність – здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді.

Цивільна процесуальна правоздатність – здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки.

Цивільна справа – правовий спір, що виник із цивільних або прирівняних до них житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, і підлягає вирішенню в установленому порядку.

Цивільна судова юрисдикція – це повноваження органів судової влади по здійсненню правосуддя у передбаченому законом процесуальному порядку.

Цивільне процесуальне доказування – це розумова та процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, що спрямована на встановлення істини у конкретній справі і вирішення спору між сторонами.

Цивільне процесуальне право – це система цивільних процесуальних норм і правил поведінки, встановлених державою чи міжнародними договорами України, яка регулює суспільні відносини, що складаються між судом та іншими учасниками цивільного судочинства, під час розгляду та вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод, інтересів фізичних та юридичних осіб, а також держави, і яка забезпечена засобами державного примусу.

Цивільне процесуальне представництво – це форма надання правової допомоги однією особою (представник) іншій особі (особа, яку представляють) у формі здійснення процесуальних дій представником від імені і в інтересах, особи, яку представляє, в межах отриманих повноважень у зв'язку з розглядом і вирішенням судом цивільної справи.

Цивільний процес – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок розгляду і вирішення юридичних справ судами загальної юрисдикції, що визначається системою взаємозв'язаних цивільних процесуальних прав і обов'язків, а також цивільних процесуальних дій, які реалізуються їх суб'єктами - судом і учасниками процесу.

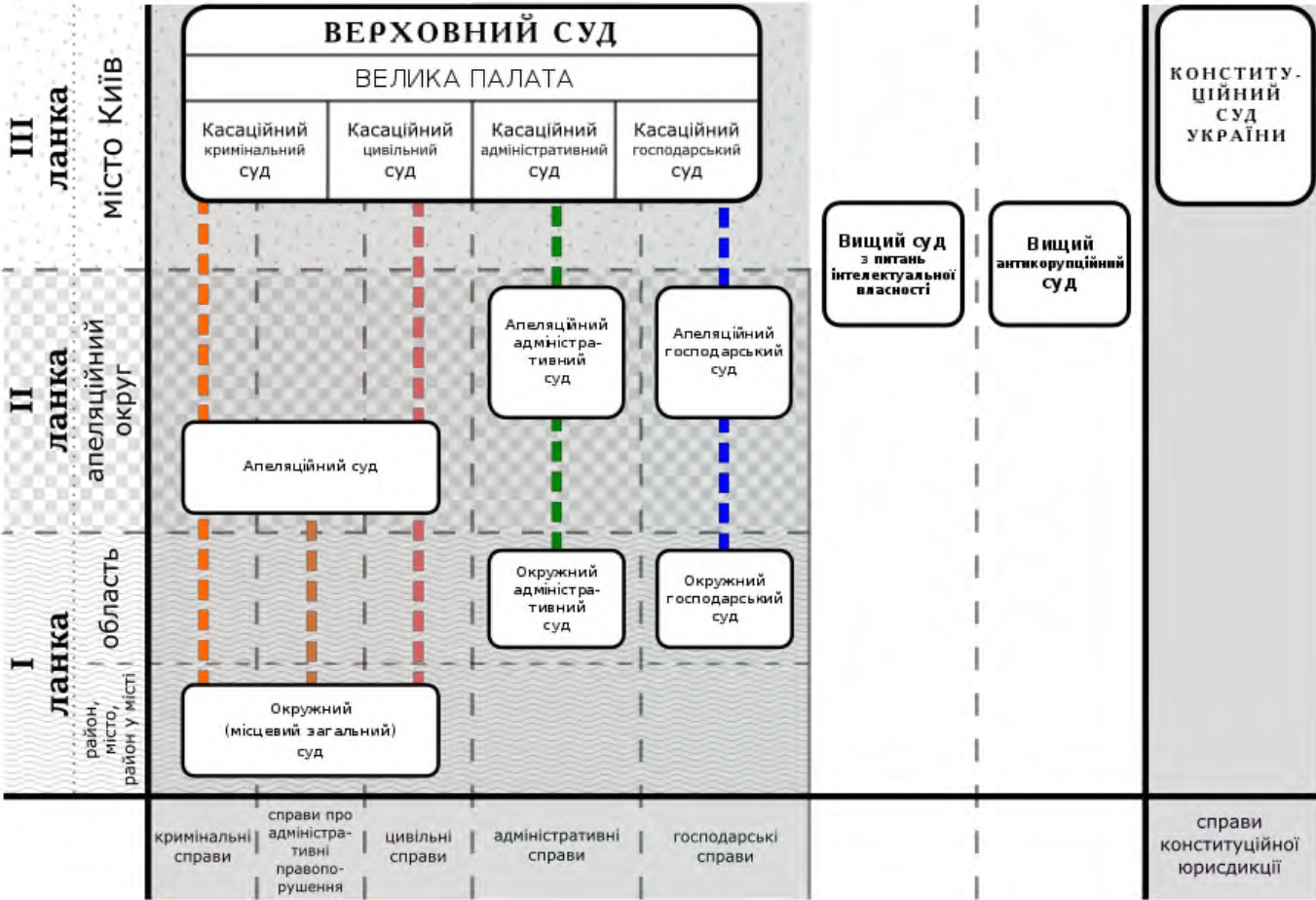
Цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані цивільним процесуальним правом відносини, що складаються між судом і іншими суб'єктами із приводу розгляду і вирішення цивільної справи.

Ціна позову – це грошове вираження майнових вимог позивача. Її треба визначати тільки відносно майнових вимог.

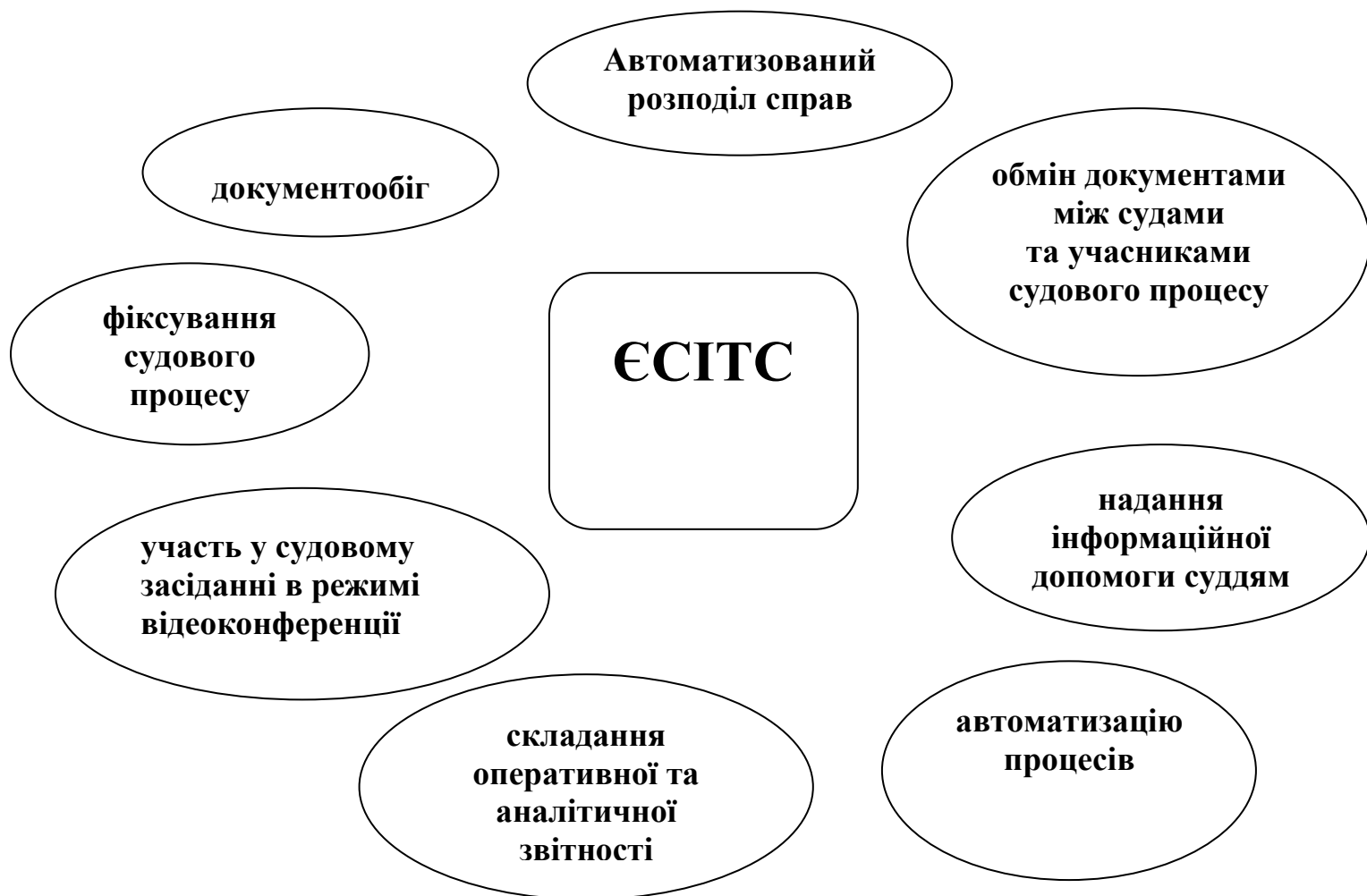
Юрисдикційна форма – це обумовлена законом діяльність компетентних органів щодо захисту права, що полягає у встановленні фактичних обставин цивільної справи, застосуванні відповідних норм права, визначенні способів захисту права та прийнятті рішення.

ДОДАТКИ

СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) – сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та Положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи :

Власником програмного забезпечення ЄСІТС є держава в особі
Державної судової адміністрації України.

Організаційне та фінансове забезпечення створення і функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС здійснює ДСА України, яка несе відповідальність за їх належне функціонування та забезпечення захисту інформації.

Створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи здійснюється *поетапно*.

Окремі підсистеми (модулі) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи починають функціонувати *через 30 днів* з дня опублікування Вищою радою правосуддя у газеті «Голос України» та на вебпорталі судової влади України оголошення про створення та забезпечення функціонування відповідної підсистеми (модуля) ЄСІТС.

Підсистема «Електронний кабінет» – підсистема ЄСІТС, захищений вебсервіс, що має офіційну адресу в інтернеті (<https://cabinet.court.gov.ua>), який забезпечує процедуру реєстрації користувачів в ЄСІТС, а також подальшу автентифікацію таких осіб з метою їх доступу до підсистем (модулів) ЄСІТС у межах наданих прав.

Адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, судові експерти, державні органи та органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання державного та комунального секторів економіки **реєструють свої офіційні електронні адреси в ЄСІТС в обов'язковому порядку**. Інші особи реєструють свої офіційні електронні адреси в ЄСІТС у добровільному порядку.

Підсистема «Електронний суд» – підсистема ЄСІТС, що забезпечує можливість користувачам у передбачених законодавством випадках відповідно до наявних технічних можливостей підсистеми ЄСІТС реалізованого функціоналу **створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи до суду, інших органів та установ у системі правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких документів чи інші документи.**

Інструкція користувача Електронного суду розробляється адміністратором ЄСІТС та розміщується на вебсторінці технічної підтримки користувачів ЄСІТС за вебадресою <https://wiki.court.gov.ua>.

Підсистема відеоконференцзв'язку забезпечує учасникам справи можливість *брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду* за допомогою свого Електронного кабінету та власних технічних засобів; у приміщенні іншого суду – за допомогою технічних засобів суду; в установі попереднього ув'язнення, установі виконання покарань або медичному закладі – за допомогою технічних засобів, наявних у відповідній установі.

Регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги	Адреса
у Вінницькій області	: вул. Театральна, 14, м. Вінниця, 21050, Україна
у Волинській області	вул. Шопена, 22, м. Луцьк, 43000, Україна
у Дніпропетровській області	вул. Старокозацька, 56, 5 поверх, к.503, м. Дніпро, 49020, Україна
у Донецькій та Запорізькій областях	Тимчасова адреса: вул. Зелинського, 27а, м. Маріуполь, 87548, Донецька область, Україна Адреса: проспект Соборний, 77, 8 поверх, м. Запоріжжя, 69002, Україна
у Житомирській області	майдан Соборний, 1, м. Житомир, 10014, Україна
у Закарпатській області	вул. Загорська, 51, м. Ужгород, 88017, Україна
в Івано-Франківській області	вул. Грюнвальдська, 8, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна
у Київській області	вул. Гайок, 4а, м. Біла Церква, Київська область, 09104, Україна
у Кіровоградській області	вул. Дворцова, 32/29, м. Кропивницький, 25022, Україна
у Луганській та Харківській областях	пл.Свободи (Держпром) 5, 6 під., 3 пов., м. Харків, 61103, Україна
у Миколаївській області	вул. 5 Слобідська, 125, м. Миколаїв, 54001, Україна
в Одеській області	вул. Льва Толстого, 6, м. Одеса,

	65023, Україна
у Полтавській області	вул. Європейська, 37/40, м. Полтава, 36020, Україна
у Рівненській області	вул. Кавказька, 7, м. Рівне, 33013, Україна
у Сумській області	вул. Першотравнева, 29, м. Суми, 40035, Україна
у Тернопільській області	вул. За Рудкою, 33, м. Тернопіль, 46003, Україна
у Херсонській області	вул. Перекопська, 169, м. Херсон, 73036, Україна
у Хмельницькій області	вул. Свободи, 70, офіс 222, м. Хмельницький, 29000, Україна
у Черкаській області	вул. Шевченка, 185, м. Черкаси, 18002, Україна
у Чернівецькій області	Адреса: вул. Василя Аксєніна, 5, м. Чернівці, 58022, Україна
у Чернігівській області	Адреса: вул. П'ятницька, 39, м. Чернігів, 14000, Україна
у місті Києві	вул. Платона Майбороди, 23, м. Київ, 04050, Україна

Найменування документа і дії, за яку справляється судовий збір, та платника судового збору	Ставка судового збору
За подання до суду:	
1) позовної заяви майнового характеру, яка подана:	
юридичною особою	1,5 відсотка ціни позову, але не менше 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб і не більше 350 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб
фізичною особою або фізичною особою - підприємцем	1 відсоток ціни позову, але не менше 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб та не більше 5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб
2) позовної заяви немайнового характеру, яка подана:	
юридичною особою або фізичною особою - підприємцем	1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб
фізичною особою	0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
3) позовної заяви:	
про розірвання шлюбу	0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
про поділ майна при розірванні шлюбу	1 відсоток ціни позову, але не менше 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб та не більше 3 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб

4) заяви у справах окремого провадження; заяви про забезпечення доказів або позову; заяви про перегляд заочного рішення; заяви про скасування рішення третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу); заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу); заяви про видачу виконавчого документа на підставі рішення іноземного суду; заяви про роз'яснення судового рішення, які подано; заяви про сприяння третейському суду (міжнародному комерційному арбітражу) в отриманні доказів	
юридичною особою або фізичною особою - підприємцем	0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
фізичною особою	0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
4-1) заяви про видачу судового наказу	0,1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
4-2) заяви про скасування судового наказу	0,05 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
5) позовної заяви про захист честі та гідності фізичної особи, ділової репутації фізичної або юридичної особи, а саме:	
позовної заяви немайнового характеру	0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
позовної заяви про відшкодування моральної шкоди	1,5 відсотка ціни позову, але не менше 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
6) апеляційної скарги на рішення суду; заяви про приєднання до апеляційної скарги на рішення суду; апеляційної скарги на судовий наказ,	150 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги

заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами	
7) касаційної скарги на рішення суду; заяви про приєднання до касаційної скарги на рішення суду	200 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги в розмірі оспорюваної суми
9) апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду; заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги на ухвалу суду:	
юридичною особою або фізичною особою - підприємцем	1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб
фізичною особою	0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб

Прожитковий мінімум на 2021 рік*

Соціальні і демографічні групи населення	Розмір прожиткового мінімуму, грн		
	з 01.01.2021 р. до 30.06.2021 р.	з 01.07.2021 р. до 30.11.2021 р.	з 01.12.2021 р. до 31.12.2021 р.
Діти віком до 6 років	1921 грн	2013 грн	2100 грн
Діти віком від 6 до 18 років	2395 грн	2510 грн	2618 грн
Працездатні особи	2270 грн	2379 грн	2481 грн
Особи, які втратили працездатність	1769 грн	1854 грн	1934 грн
Загальний показник	2189 грн	2294 грн	2393 грн

*Для цілей Цивільного процесуального кодексу України розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб вираховується станом **на 1 січня календарного року**, в якому подається відповідна заява або скарга, вчиняється процесуальна дія чи ухвалюється судові рішення.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД, СИСТЕМА ТА ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....	5
ТЕМА 2. ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ.....	19
ТЕМА 3 СТОРОНИ ТА ТРЕТІ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ, ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ. ІНШІ УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....	21
ТЕМА 4. ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ.....	38
ТЕМА 5. ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ. СУДОВІ ВИТРАТИ.....	48
ТЕМА 6. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ. СУДОВІ ВИКЛИКИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ. ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ.....	65
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	70
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	73
ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ.....	75
ОСНОВНІ ТЕРМІНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ.....	93
ДОДАТКИ.....	103